Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь
Установа адукацыі “Віцебскі дзяржаўны
ўніверсітэт імя П.М. Машэрава”
Кафедра беларускага мовазнаўства

В.Э. Зіманскі

ГІСТОРЫЯ ПІСЬМА
Літарна-гукавое пісьмо

Метадычныя рэкамендацыі

Віцебск
ВДУ імя П.М. Машэрава
2016

Репозиторий ВГУ

УДК 811.161.3’0(075.8)
ББК 81.411.3-03я73
З-62

Друкуецца па рашэнні навукова-метадычнага савета ўстановы адукацыі “Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава”. Пратакол № 5 ад 25.05.2016 г.

Аўтар: дацэнт кафедры беларускага мовазнаўства ВДУ імя П.М. Машэрава, кандыдат філалагічных навук, дацэнт **В.Э. Зіманскі**

Р э ц э н з е н т :
загадчык кафедры беларускага мовазнаўства ВДУ імя П.М. Машэрава, кандыдат філалагічных навук, дацэнт *Г.А. Арцямёнак*

Зіманскі, В.Э.
З-62 Гісторыя пісьма: Літарна-гукавое пісьмо : метадычныя рэкамендацыі / В.Э. Зіманскі. – Віцебск : ВДУ імя П.М. Машэрава, 2016. – 46 с.

У метадычных рэкамендацыях прапануюцца дадатковыя матэрыялы да лекцыйнага курса па ўводзінах у мовазнаўства па раздзеле “Гісторыя пісьма”. Сістэмна выкладаецца працэс станаўлення пісьмовых сістэм. У другой частцы вучэбнага выдання разгледжаны літарна-гукавыя пісьмовыя сістэмы.

Адрасуецца студэнтам і выкладчыкам філалагічных факультэтаў, а таксама ўсім, хто цікавіцца ўзнікненнем і развіццём пісьмовых сістэм у гісторыі чалавецтва.

УДК 811.161.3’0(075.8)
ББК 81.411.3-03я73

© Зіманскі В.Э., 2016
© ВДУ імя П.М. Машэрава, 2016

Репозиторий ВГУ

ЗМЕСТ

Уступ ……. 4
Літарна-гукавое пісьмо …….. 6
Кансанантна-гукавое пісьмо …….... 8
Вакалізавана-гукавое пісьмо …… 24
Заключэнне ……... 43
Літаратура ……. 44

Репозиторий ВГУ

УСТУП

Ні адна з сістэм пісьма практычна ніколі не існавала ў чыстым выглядзе і не існуе нават цяпер. Напрыклад, большасці літар нашага алфавіта (“а”, “б”, “в” і інш.) адпавядае адзін пэўны гук, але ў літарах-знаках “я”, “ю”, “ё” – ужо некалькі гукаў. Не можам мы абысціся і без элементаў ідэаграфічнага пісьма, скажам, у матэматыцы. Замест таго, каб пісаць словамі "да двух дадаць два будзе чатыры", мы, выкарыстоўваючы ўмоўныя знакі, атрымліваем вельмі кароткую форму: 2 +2 = 4. Тое ж – у хімічных і фізічных формулах. Самыя раннія алфавітныя тэксты былі выяўленыя ў Бібліі (Бібласе, Ліван).

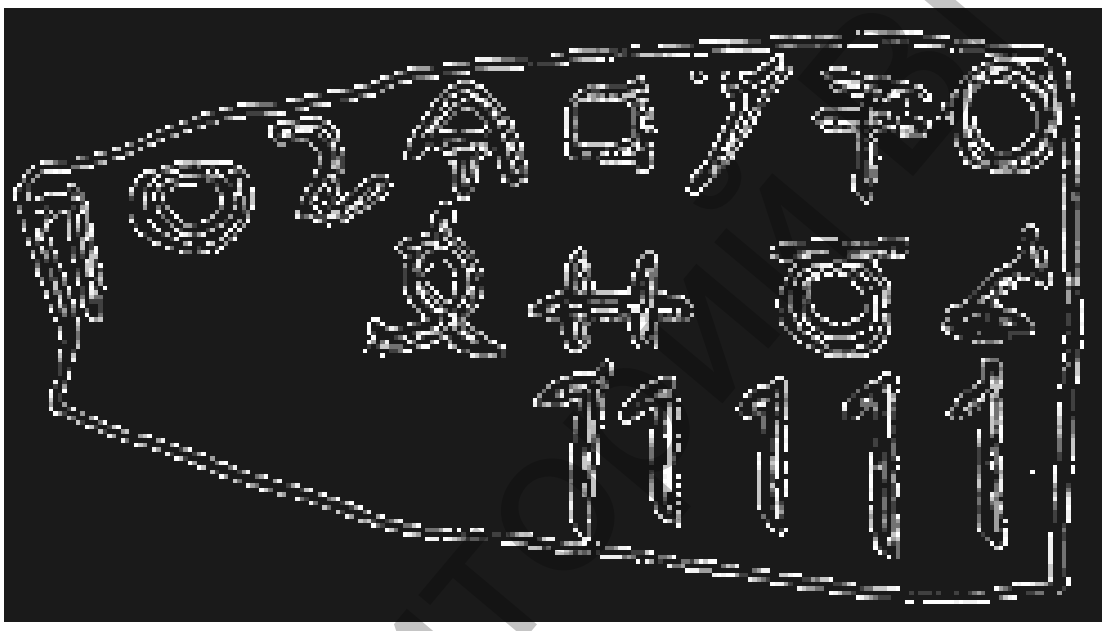

У агульнай гісторыі развіцця пісьменства літарна-гукавое пісьмо сфарміравалася значна пазней за складовае. Гэта, на думку некаторых даследчыкаў [19], тлумачыцца тым, што літарна-гукавыя сістэмы падразумяваюць ужо больш развітую здольнасць да раскладання маўлення на найпрасцейшыя яе элементы – гукі (фанемы), чым гэта назіралася ў перыяд фарміравання папярэдніх пісьмовых сістэм.

Аднымі з першых літарным гукавым пісьмом сталі карыстацца тыя народы, у мове якіх галосныя гукі былі не такія важныя, як зычныя. Так, у канцы II тысячагоддзя да н.э. алфавіт узнік у фінікійцаў, старажытных яўрэяў, арамейцаў. Напрыклад, у яўрэйскай мове пры даданні да зычных К - Т - L розных галосных атрымліваецца сямейства аднакарэнных слоў: KeToL - забіваць, KoTeL - забойца, KaTuL - забіты і т. п. На слых заўсёды зразумела, што гаворка ідзе пра забойства. Таму пісалі толькі зычныя – семантыка слова была зразумелая з кантэксту. Дарэчы, старажытныя яўрэі і фінікійцы пісалі радкі справа налева. Гэты найстаражытнейшы спосаб пісьма захоўваецца ў яўрэяў і дагэтуль, такім жа спосабам сёння пішуць усе народы, якія выкарыстоўваюць арабскі алфавіт.

Шлях да раўнапраўнага абазначэння зычных і галосных быў доўгім. Ужо ў заходнесеміцкіх сістэмах пісьма для абазначэння галосных часам

Рэпозиторий ВГУ

выкарыстоўвалі так званыя matres lectionis (літаральна *маці прачытання*) – знакі, якія дапамагаюць чытаць. Гэта некалькі знакаў для зычных, якімі абазначалі падобныя на іх галосныя. Гаворка ідзе пра чатыры зычныя гукі – [w], [j], ['], [h] (апошнія два – адмысловыя гукі семіцкіх моў). Гукі [w], [j] былі блізкія да галосных [u], [i], а зычныя ['], [h] былі падобныя на галосны [a]. Калі фінікійскай мовай пачалі карыстацца грэкі, абазначэнне галосных стала абавязковым. Спачатку выкарыстоўвалася matres lectionis, пазней знакі для галосных сталі адрозніваццa ад знакаў для зычных. Так, у лацінскім пісьме першапачаткова быў адзін толькі знак 'V', які перад галосным заўсёды чытаўся як зычны 'W', а паміж зычнымі – як галосны гук 'U'. Потым гэты знак як бы раздвоіўся на 'V' і 'U' (таму яны падобныя графічна). У сучасным грэчаскім пісьме літары, якія абазначаюць галосныя, раўнапраўныя з літарамі, якія абазначаюць зычныя (усе літары стаяць у радку разам).

А ў рускай мове адбыўся адваротны працэс: літара для зычнага Й утварылася ад літары для галоснага И (прыйшлося толькі дадаць да яе надрадковы значок). Так з'явілася гука-літарнае пісьмо, у якім пісьмовы знак абазначае не слова, не марфему, а гук. Пісьменнасць больш не спрабавала напрамую перадаваць сэнс, як піктаграфія або іерагліфіка, яна проста фіксавала гукавы паток, і гэты шлях паказаў сябе найбольш эфектыўным.

Літарна-гукавое, або алфавітнае, пісьмо стала вяршыняй графічнай эвалюцыі. Яно найбольш эканомна (гукаў у мове менш, чым складоў, а складоў менш, чым слоў) і падыходзіць для моў усіх тыпаў, чаго нельга сказаць пра іншыя віды пісьма: пісьменнасць, якая складаецца толькі з слоўных знакаў, нязручная, напрыклад, для моў з багатым словазмяненнем (як абазначаць асобныя марфемы?); складовыя пісьменствы не вельмі падыходзяць для моў з вялікай колькасцю зычных.

Репозиторий ВГУ

ЛІТАРНА-ГУКАВОЕ ПІСЬМО

Літарна-гукавым прынята называць такое пісьмо, у якім кожны графічны знак (літара) абазначае не цэлае слова, як у ідэаграфіі, і не склад, як у складовым пісьме, а асобны тыповы гук – фанему. Таму літарна-гукавое пісьмо часам называюць таксама фанемаграфічным і нават фанематычным.

Адзін з першых алфавітаў на Зямлі – фінікійскі. Ад фінікійцаў – жыхароў усходняга ўзбярэжжа Міжземнага мора, марскіх гандляроў і падарожнікаў – літарна-гукавое пісьмо перайшло да грэкаў. Ад грэкаў дадзены прынцып пісьма пранік у Еўропу. Ад арамейскага пісьма, як лічаць даследчыкі, сваё паходжанне вядуць амаль усе літарна-гукавыя пісьмовыя сістэмы народаў Азіі.

У алфавіце фінікійцаў было 22 літары. Яны размяшчаліся ў пэўным парадку ад `алеф, бэт, гімель, далет ... да таў. Кожная літара мела асэнсаваную назву: `алеф – вол, бэт – дом, гімель – вярблюд і гэтак далей. Назвы слоў як бы распавядаюць аб стварыўшым алфавіт народзе, паведамляючы пра яго самае галоўнае: народ жыў у дамах (бэт) з дзвярамі (далет), пры пабудове якіх выкарыстоўваліся цвікі (ваў). Ён займаўся земляробствам, выкарыстоўваючы сілу валоў (`алеф), жывёлагадоўляй, рыбнай лоўляй (мем – вада, нун – рыба) або вандраваў (гімель – вярблюд). Ён гандляваў (тэт – груз) і ваяваў (зайн – зброя).

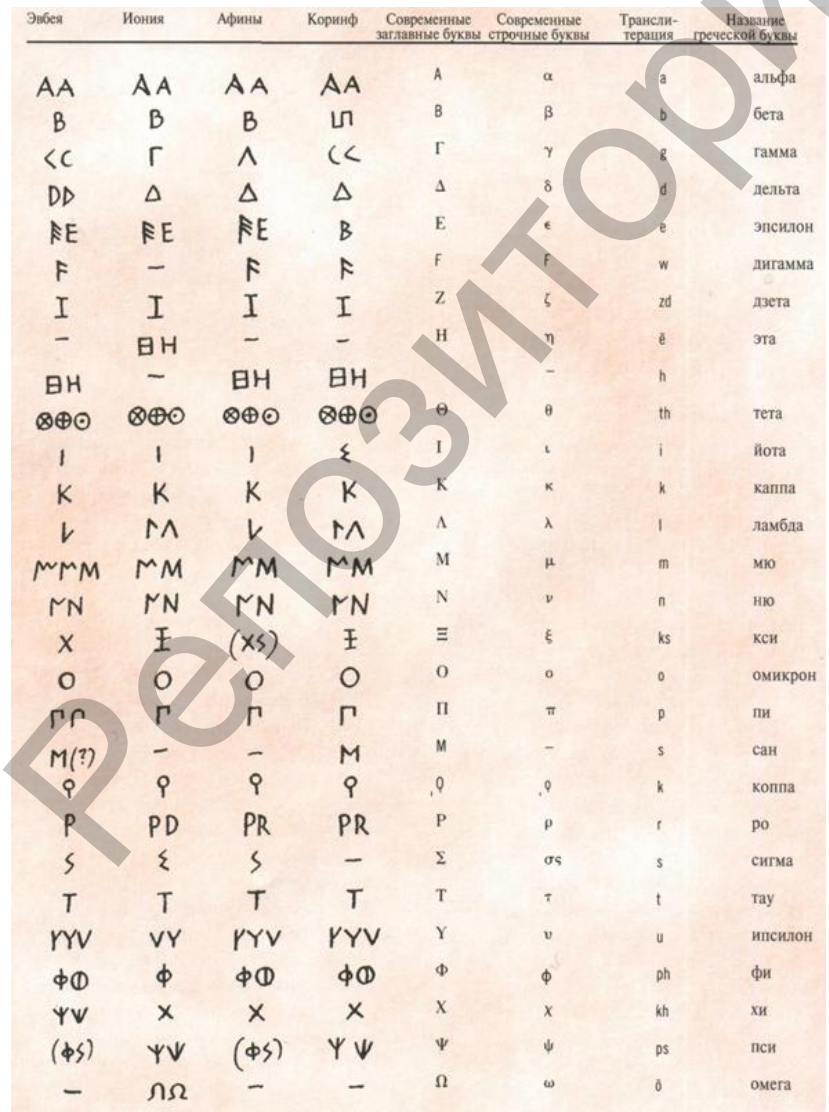

Эвбея	Иония	Афины	Коринф	Современные заглавные буквы	Современные строчные буквы	Транслитерация	Название греческой буквы
AA	AA	AA	AA	Α	α	a	альфа
B	B	B	⊔⊓	Β	β	b	бета
<C	Γ	Λ	(<	Γ	γ	g	гамма
DD	Δ	Δ	Δ	Δ	δ	d	дельта
ꟻE	ꟻE	ꟻE	B	Ε	ε	e	эпсилон
F	—	F	F	F	F	w	дигамма
I	I	I	I	Ζ	ζ	zd	дзета
—	⊟H	—	—	Η	η	ē	эта
⊟H	—	⊟H	⊟H		—	h	
⊗⊕⊙	⊗⊕⊙	⊗⊕⊙	⊗⊕⊙	Θ	θ	th	тета
ı	ı	ı	⊂	Ι	ι	i	йота
K	K	K	K	Κ	κ	k	каппа
L	ΓΛ	L	ΓΛ	Λ	λ	l	ламбда
⋔⋔M	⋔M	⋔M	⋔M	Μ	μ	m	мю
⋔N	⋔N	⋔N	⋔N	Ν	ν	n	ню
X	Ξ	(XS)	Ξ	Ξ	ξ	ks	кси
O	O	O	O	Ο	ο	o	омикрон
⊓⊓	Γ	Γ	Γ	Π	π	p	пи
M(?)	—	—	M	Μ	—	s	сан
ϙ	ϙ	ϙ	ϙ	Ϙ	ϙ	k	коппа
P	PD	PR	PR	Ρ	ρ	r	ро
⊂	⊂	⊂	—	Σ	σς	s	сигма
T	T	T	T	Τ	τ	t	тау
⋔YV	VY	⋔YV	⋔YV	Υ	υ	u	ипсилон
ΦΦ	Φ	ΦΦ	ΦΦ	Φ	φ	ph	фи
ΨΨ	X	X	X	Χ	χ	kh	хи
(ΦS)	ΨΨ	(ΦS)	ΨΨ	Ψ	ψ	ps	пси
—	ΩΩ	—	—	Ω	ω	ō	омега

Даследчык, які звярнуў увагу на гэта, заўважае: сярод 22 літар фінікійскага алфавіта няма ні адной, назва якой была б звязана з морам, караблямі або марскім гандлем. Менавіта гэтая акалічнасць падштурхнула яго да думкі, што літары першага алфавіта створаны зусім не фінікійцамі, прызнанымі мараходамі, а хутчэй за ўсё старажытнымі яўрэямі, у якіх фінікійцы гэты алфавіт пазычылі. Але, як бы там ні было, парадак літар, пачынаючы з `алеф, быў зададзены.

Грэчаскае пісьмо, як

Репозиторий ВГУ

ужо гаварылася, узнікла на аснове фінікійскага. У грэчаскім алфавіце літар, якія перадаюць ўсе гукавыя адценні маўлення, стала больш. Але парадак іх і назвы, якія часта не мелі ў грэчаскай мове ўжо ніякага сэнсу, захаваліся, хоць і ў некалькі змененым выглядзе: альфа, бэта, гама, дэльта ...

Спачатку ў старажытнагрэчаскіх помніках літары ў надпісах, як і ў семіцкіх мовах, размяшчаліся справа налева і далей, не перарываючы радок, "вілася" злева направа і зноў справа налева. Прайшоў час, пакуль нарэшце ўсталяваўся варыянт пісьма злева направа, які распаўсюдзіўся на большай частцы зямнога шара.

Лацінскія літары ўзніклі на аснове грэчаскіх, і алфавітны парадак іх прынцыпова не змяніўся. У пачатку I тысячагоддзя н. э. грэчаская і лацінская мовы сталі галоўнымі мовамі велізарнай Рымскай імперыі. Уся антычная класіка напісана на гэтых мовах. Грэчаская – гэта мова Платона, Гамера, Сафокла, Архімеда, Іаана Златавуста. На лацінскай пісалі Цыцэрон, Авідзій, Гарацый, Вяргілій, блажэнны Аўгусцін і іншыя.

А між тым яшчэ да таго, як у Еўропе распаўсюдзілася лацінская азбука, некаторыя еўрапейскія народы ўжо мелі ў тым ці іншым выглядзе сваю пісьменнасць. Даволі самабытнае пісьмо склалася, напрыклад, у германскіх плямёнаў. Гэта так званае "рунічнае" ("руна" ў германскай мове азначае "таямніца") пісьмо. Яно ўзнікла не без уплыву ўжо існаваўшай пісьменнасці. Тут таксама кожнаму гуку мовы адпавядае пэўны знак, але гэтыя знакі атрымалі вельмі простае, прыгожае і строгае напісанне – толькі з вертыкальных і дыяганальных ліній.

Літарна-гукавое пісьмо выступае ў дзвюх разнавіднасцях: кансанантна-гукавое (кансанантна-фанемаграфічнае) і вакалізавана-гукавое (вакалізавана-фанемаграфічнае).

Репозиторий ВГУ

КАНСАНАНТНА-ГУКАВОЕ ПІСЬМО

У пачатку 50-х гг. нашага стагоддзя вядомы амерыканскі граматолаг І.Я. Гельб вылучыў тэорыю, згодна з якой кансанантна-гукавое пісьмо разглядаецца як разнавіднасць складовага пісьма. Гэтая тэорыя выкладзена ў рускім перакладзе яго працы «Вопыт вывучэння пісьма: Асновы граматалогіі». Пункт гледжання І.Я. Гельба на кансанантна-гукавое пісьмо падзяляў савецкі вучоны І.М. Дзьяканаў (*«Аб пісьменстве»*). Аднак у іншых савецкіх навукоўцаў такі погляд пра кансанантна-гукавое пісьмо выклікае шэраг пярэчанняў (*Истрин В.А. «Возникновение и развитие письма»*[19]).

Да асаблівага тыпу адносяцца заходнесеміцкія пісьменствы (фінікійскае, арамейскае, старажытнаяўрэйскае, арабскае і інш.). Звычайна ў складовым пісьме знакі абазначаюць не адзін гук, а некалькі – як правіла, склады, г.зн. спалучэнні галоснага і аднаго або некалькіх зычных гукаў. У заходнесеміцкіх пісьменствах былі толькі знакі для зычных гукаў, якія ў тэксце маглі абазначаць або асобны зычны гук, або спалучэнне гэтага зычнага з любым галосным. Такі тып пісьма называюць кансанантным (лац. consonans – зычны гук). Заходнесеміцкаму пісьму, а менавіта фінікійскаму, было наканавана адыграць у гісторыі чалавечай расы велізарную ролю. Менавіта з яго ўзнікла большасць сучасных пісьменнасцяў, напрыклад, грэчаскае пісьмо, якое дало сучаснаму свету лацінку і кірыліцу. А з лацінскага пісьма ў сваю чаргу ўзніклі англійскае, французскае, нямецкае, іспанскае, італьянскае, польскае, чэшскае і інш., з грэчаскага – славянскае кірылічнае, а з яго – рускае, балгарскае, сербскае, мангольскае пісьмо і многія іншыя. Дарэчы, фінікійцы пісалі справа налева.

Да заходнесеміцкай мовы ўзыходзіць і арамейскае пісьмо, а праз яго – сучасныя арабскае і яўрэйскае. Ад арамейскага пісьма ўзнікаюць і шматлікія індыйскія пісьменствы (кхароштхі, дэванагары і інш.), а таксама армянскае і грузінскае пісьмо. Такім чынам, з распаўсюджаных у свеце пісьменнасцяў толькі кітайская, японская і карэйская не звязаны з фінікійскім пісьмом.

Кансанантнае пісьмо добра падыходзіць для семіцкіх моў, дзе зычныя гукі адыгрываюць асаблівую ролю: корань слова складаецца з зычных (звычайна трох), галосныя, якія спалучаюцца з імі, служаць для словаўтварэння і словазмянення. Гэта падобна на адзін са спосабаў утварэння множнага ліку ў германскіх мовах, напрыклад, у англійскай: man - men (чалавек – людзі), foot – feet (нага – ногі), goose – geese (гусь – гусі). Але ў англійскай мове такіх слоў няшмат, а ў семіцкіх мовах гэта адзіны і рэгулярны спосаб словазмянення. Тэкст на гэтых мовах, запісаны толькі зычнымі літарамі, дастаткова зразумелы (як калі б у беларускай мове запісвалі толькі асновы слоў, напрыклад: *дзяўчынк ід ў школ за рук з мам*). Агульны сэнс відавочны, хоць незразумела, пра адну дзяўчынку сказана або аб некалькіх.

У семіцкіх мовах у галосных і зычных розныя граматычныя задачы. Семіцкае пісьмо развівалася па шляху агаласоўкі кансанантнага тэксту. Гэта азначае, што ў тэкст уводзяцца надрадковыя і падрадковыя (дыякрытычныя) значкі, якія абазначаюць галосныя. Над або пад адпаведным зычным (у выглядзе кропак ці адпаведных значкоў) адзначаецца яго агаласоўка, г.зн. галосны гук, які яго суправаджае. Тэксты, запісаныя семіцкім пісьмом, дзеляцца на тэксты з

Репозиторий ВГУ

агаласоўкай (больш зразумелыя) і без агаласоўкі (менш зразумелыя, але ўсё ж чытабельныя).

Протасінайскае пісьмо. З'яўляецца адной з самых старажытных пісьмовых сістэм семітамоўных народаў. Помнікі гэтага пісьма прадстаўлены ў выглядзе надпісаў на камянях, статуэтках, якія паказваюць багінь. Упершыню надпісы былі выяўлены зімой 1904/05 г. англійскім археолагам Уільямам М. Фліндэрсам Пітры. У цяперашні час навука мае некалькімі дзясяткаў такіх надпісаў. Іх датаванне застаецца пакуль спрэчным. Адны навукоўцы (А. Гардзінер) лічаць, што надпісы адносяцца да XVIII ст., іншыя (К. Зэтэ, Г. Баўэр) – да XVII–XVI стст., трэція (Уільям М. Фліндэрсам Пітры, У.Ф. Олбрайт) – да XV ст., чацвёртыя (І. Гельб) – да XVI–XV стст. да н.э. [5], [19].

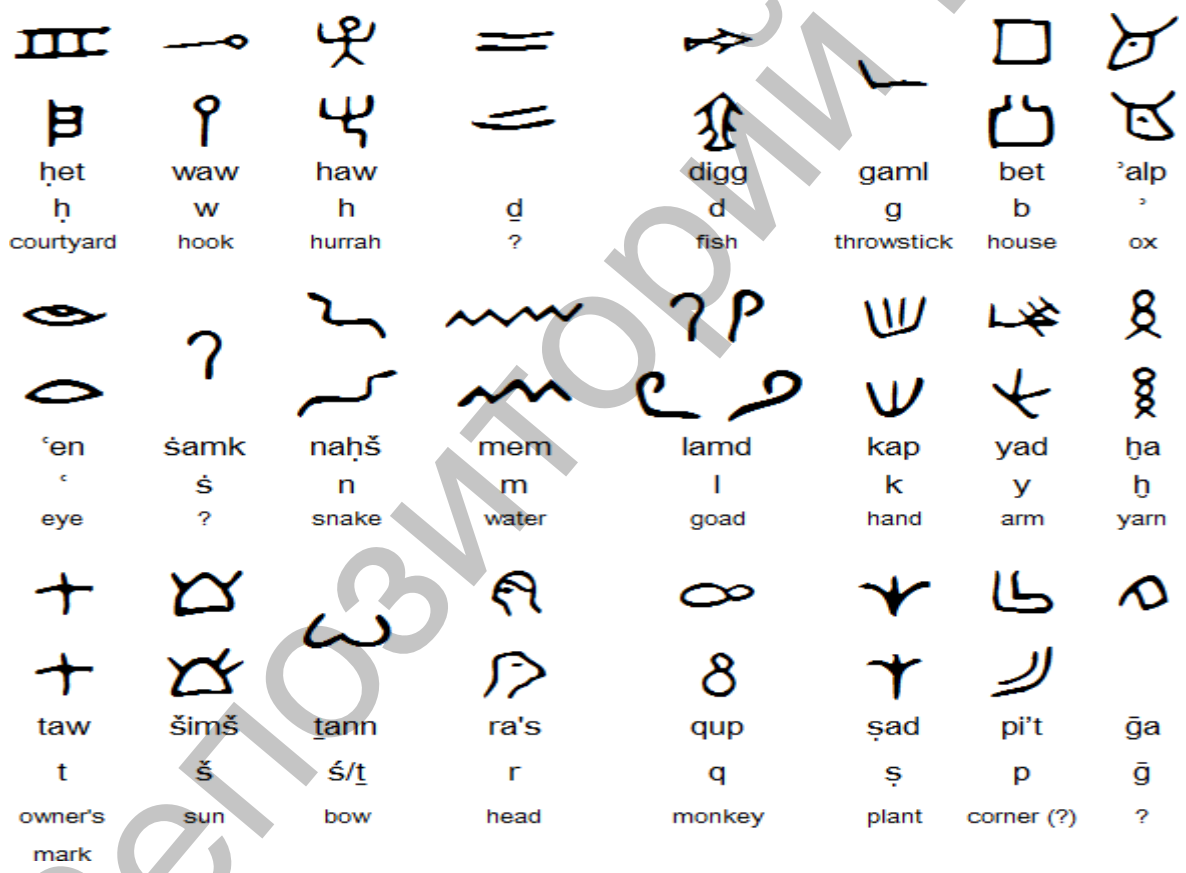

Репозиторий ВГУ

Протахааанейскае пісьмо. Протахааанейскае пісьмо, як і протасінайскае, з'яўляецца адной з самых ранніх пісьмовых сістэм старажытных семітаў. Надпісы протахааанейскім пісьмом былі выяўлены ў 30-х гг. XX ст. на тэрыторыі Палесціны. У сувязі з гэтым протахааанейскае пісьмо называюць таксама протапалесцінскім, а надпісы – протапалесцінскімі (або палесцінскімі). Вядома каля 11 протахааанейскіх надпісаў, накрэсленых на чарапках, чыгунах, каменнай пласцінцы, кінжале, залатым пярсцёнку і г.д.

Репозиторий ВГУ

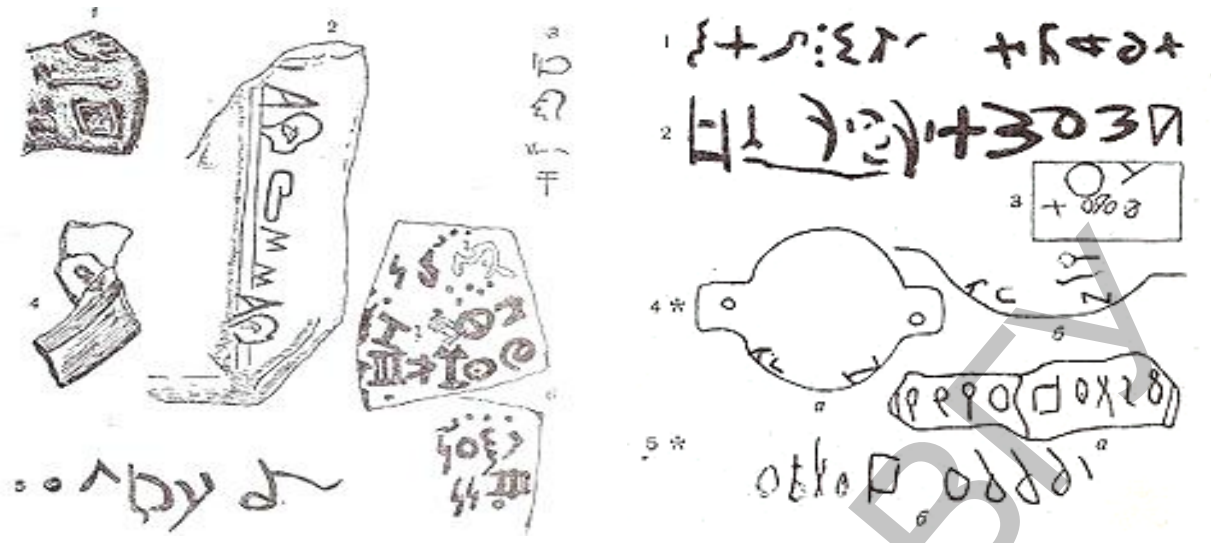

Узоры старажытнахаанейскага пісьма

Угарыцкае пісьмо. Да ліку самых старажытных семіцкіх пісьмовых сістэм адносіцца таксама ўгарыцкае кансанантна-гукавое пісьмо, якое ўжывалася ў XIV–XIII стст. да н.э. (а магчыма, і раней) у адным з паўночных фінікійскіх гарадоў – Угарыце.

Гліняныя пліткі з запісам тэксту клінападобнымі літарамі на семіцкай мове, блізкай да фінікійскай і старажытнаяўрэйскай, былі выяўлены ў 1929 г. французкай археалагічнай экспедыцыяй пры раскопках храмавай бібліятэкі ў горадзе Рас Шамрэй.

Угарыцкае пісьмо было дэшыфравана ў пачатку 30-х гг. нашага стагоддзя французкімі навукоўцамі Э. Дормам, Ш. Вірала і нямецкім даследчыкам Г. Баўэрам.

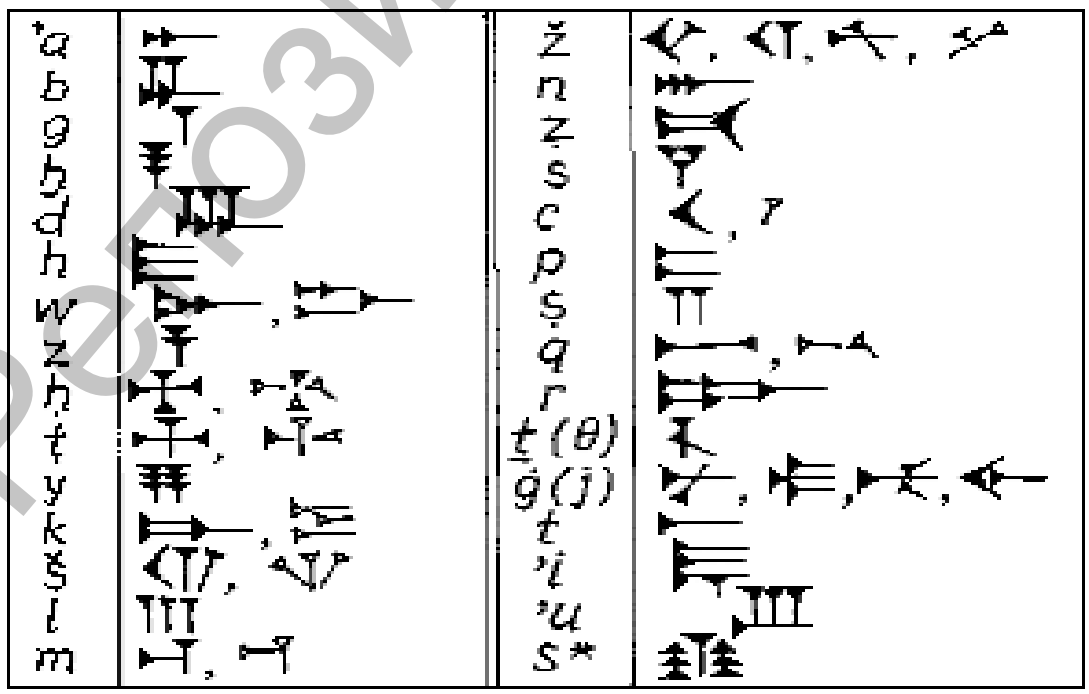

Репозиторий ВГУ

Фінікійскае пісьмо. Узнікненне фінікійскага кансанантнага пісьма адносіцца да сярэдзіны II тысячагоддзя да н.э., гэта значыць да таго перыяду агульнага развіцця пісьма, калі ў егіпцян ўжо існавалі кансанантна-гукавыя іерогліфы.

Найстаражытныя помнікі фінікійскага пісьма ў выглядзе надпісаў (эпітафія Ахірама, надпісы Асдрубала, Азербай, Абібала, Елібала, Шафатбала і інш.) датуюцца прыкладна XI–X стст. да н.э. Амаль усе яны выяўлены не ў самой Фінікіі, а ў яе калоніях. Больш шырока прадстаўлены надпісы фінікійскім кансанантным пісьмом, якія адносяцца да перыяду з V ст. да н.э. па II–III стст. н.э. [19].

Да нядаўняга часу найбольш распаўсюджанымі, вядомымі яшчэ з антычных часоў, былі егіпецкія тэорыі паходжання фінікійскага алфавіта, якія маюць найбольшую колькасць прыхільнікаў. Паводле гэтых тэорый, правобразам фінікійскіх літар з'яўляюцца або егіпецкія іерогліфы (Ф. Ленарман, І. Галева, В.В. Струвэ), або егіпецкае іератычнае пісьмо (Э. дэ Ружэ, І. Тэйлар), або егіпецкае дэматычнае пісьмо (Ч. Лаўкотка).

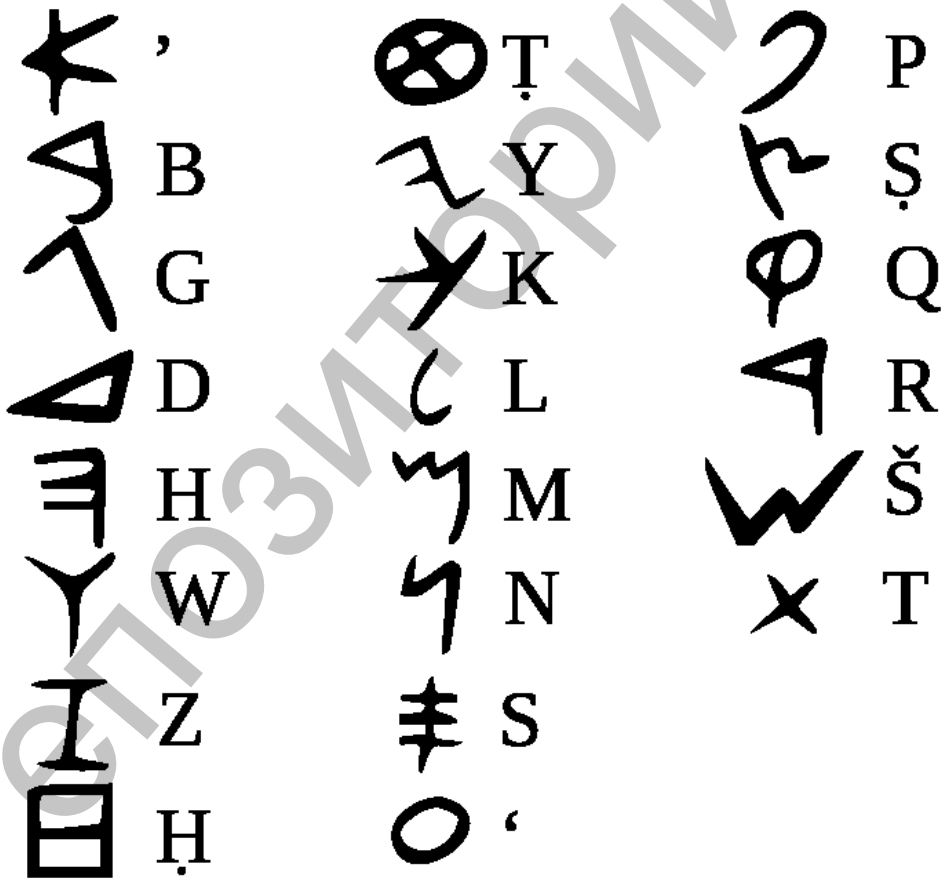

Репозиторий ВГУ

Форма буквы	Название буквы	Значение названия	Значение буквы	Форма буквы	Название буквы	Значение названия	Значение буквы
	ʼalef	вол	ʼ		lamed	жало	л
	bet	(дом)	б		mēm	вода	м
	gimel	верблюд	г		nūṇ	(рыба)	н
	dalet	(дверь)	д		sameh	подпорка	с
	he	значение не ясно	h		ʻain	глаз	ʻ
	waw	гвоздь	в		pē	рот	п
	zajin	(оружие)	з		zāde	значение не ясно	ц
	ḥēt	ограда	х		ḳof	обезьяна	к
	ṭēt	груз	т		reš	голова	р
	jod	рука	й		šin	зуб	ш
	kaf	(ладонь)	к		tau	знак	т

Арамейскае пісьмо. На аснове фінікійскага пісьма ўзніклі арамейскае (пач. I тыс. да н.э.) і грэчаскае пісьмо.

Арамейскае пісьмо першапачаткова амаль не адрознівалася ад фінікійскага, але з цягам часу яно пачало набываць свае характэрныя рысы: з'яўляецца імкненне да скарачэння колькасці ліній у некаторых літарах, акругленне вуглоў літар, выкарыстанне лігатур і г.д. Арамейцы (паўночна-заходнія семіцкія плямёны, Іран) сталі аддзяляць словы адно ад аднаго кропкамі і інтэрваламі. На думку Д. Дзірынгера, працэс фарміравання арамейскага пісьма завяршыўся да V ст. да н.э. [11].

Репозиторий ВГУ

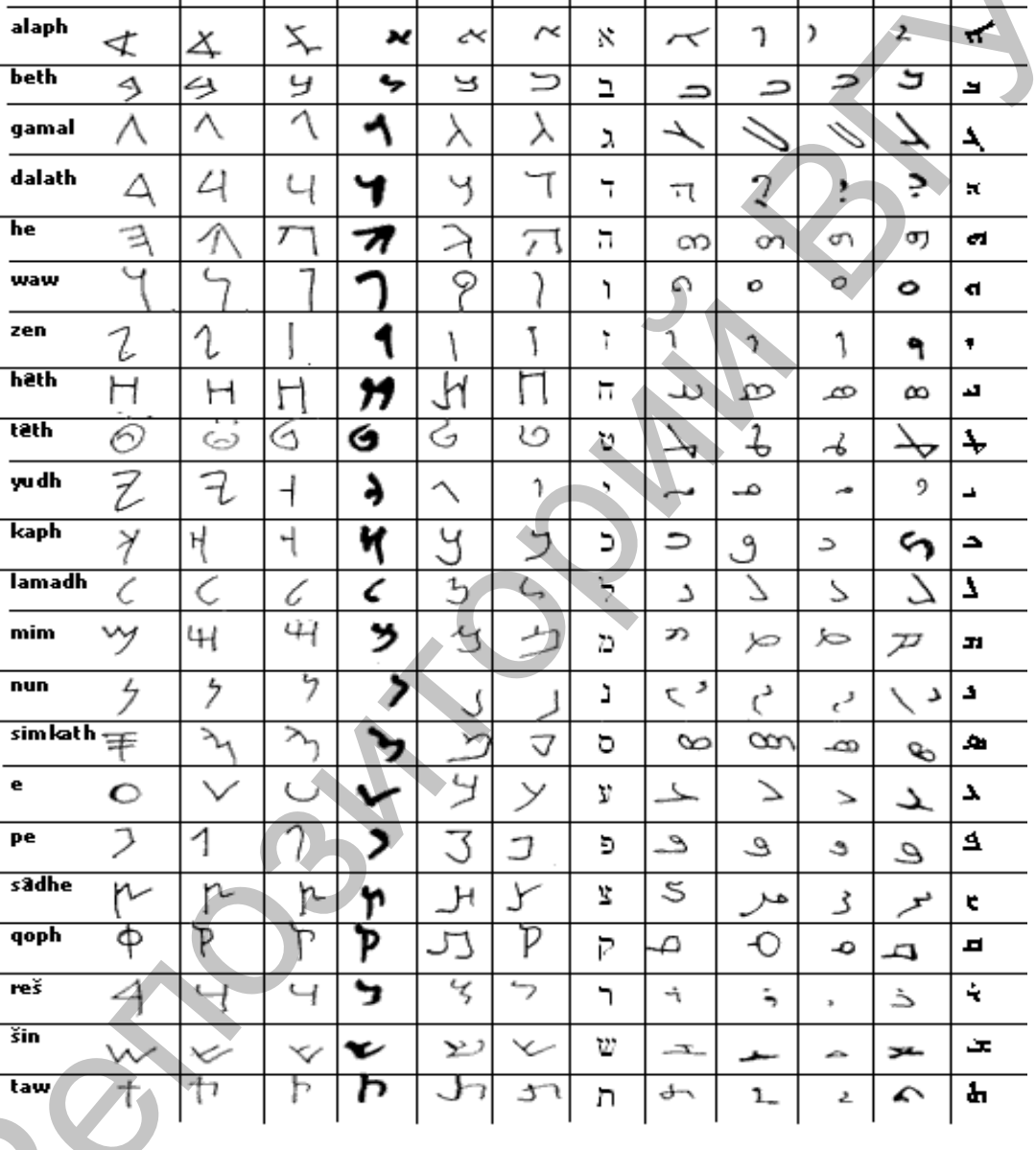

Арабскае пісьмо. Арабскае пісьмо (аліфба) – кансанантнае літарнае пісьмо, выкарыстоўваецца ў асноўным для арабскай мовы (اللغة العربية), якая адносіцца да афразійскіх моў. Гэта найбольш позняя галіна літарна-гукавога пісьма, якое ўзыходзіць да арамейскага. Выкарыстоўваецца ў якасці афіцыйнага ў 22 дзяржавах. Акрамя арабамоўных народаў, яно, з некаторымі мадыфікацыямі, ужываецца ў народаў Каўказа, Афганістана, Індыі, Ірана і Пакістана (азербайджанцы, белуджы, брахуі, кашмірцы, панджабцы, персы і інш.). Арабскае пісьмо таксама распаўсюджана ў Сіньцзян-Уйгурскім аўтаномным раёне КНР, Бірме (Аракан), а таксама Камбоджы і паўднёвых раёнах В'етнама (у чамаў).

Репозиторий ВГУ

IPA	Value	Name	Final	Medial	Initial	Isolated	IPA	Value	Name	Final	Medial	Initial	Isolated
[ɖ]	ḍ	ḍād	ـض	ـضـ	ضـ	ض	[ʔ]	ʾ(a)	alif	ـا	ـ	ـ	ا
[ʈ]	ṭ	ṭā’	ـط	ـطـ	طـ	ط	[b]	b	bā’	ـب	ـبـ	بـ	ب
[ʐ]	ẓ	ẓā’	ـظ	ـظـ	ظـ	ظ	[t]	t	tā’	ـت	ـتـ	تـ	ت
[ʕ]	ʿ	ʿayn	ـع	ـعـ	عـ	ع	[θ]	th	thā’	ـث	ـثـ	ثـ	ث
[ɣ]	gh	ghayn	ـغ	ـغـ	غـ	غ	[ʒ]	j	jīm	ـج	ـجـ	جـ	ج
[f]	f	fā’	ـف	ـفـ	فـ	ف	[ħ]	ḥ	ḥā’	ـح	ـحـ	حـ	ح
[q]	q	qāf	ـق	ـقـ	قـ	ق	[x]	kh	khā’	ـخ	ـخـ	خـ	خ
[k]	k	kāf	ـك	ـكـ	كـ	ك	[d]	d	dāl	ـد	ـ	ـ	د
[l]	l	lām	ـل	ـلـ	لـ	ل	[ð]	dh	dhāl	ـذ	ـ	ـ	ذ
[m]	m	mīm	ـم	ـمـ	مـ	م	[r]	r	rā’	ـر	ـ	ـ	ر
[n]	n	nūn	ـن	ـنـ	نـ	ن	[z]	z	zāy	ـز	ـ	ـ	ز
[h]	h	hā’	ـه	ـهـ	هـ	ه	[s]	s	sīn	ـس	ـسـ	سـ	س
[w]	w	wāw	ـو	ـ	ـ	و	[ʃ]	š	shīn	ـش	ـشـ	شـ	ش
[j]	y	yā’	ـي	ـيـ	يـ	ي	[s]	ṣ	ṣād	ـص	ـصـ	صـ	ص

Арабскае пісьмо аказала прыкметны сістэмаўтваральны ўплыў на алфавіт тана, балты, самалі і амхара (у пазначэнні гемінацці і нуль-галоснага). Без малога 7% насельніцтва Зямлі пішуць па-арабску. Гэта 18 арабскіх краін (Алжыр, Бахрэйн, Егіпет, Іарданія, Ірак, Іемен, Катар, Кувейт, Ліван, Лівія, Маўрытанія,

Репозиторий ВГУ

Марока, ААЭ, Аман, Саудаўская Аравія, Сірыя, Судан, Туніс) і 6 іншых дзяржаў: Афганістан, Джыбуці (разам з лацінкай), Іран, Каморскія астравы, Пакістан, Самалі (разам з лацінкай), Судан, Чад, Эрытрэя (разам з эфіопскім пісьмом), Ізраіль (нароўні з яўрэйскім пісьмом), а таксама часткова ў Малі і Сенегале. Сярод іх найбольш буйныя Пакістан, Егіпет, Іран (98-45 млн. чал.). Арабскае пісьмо па колькасці краін, дзе яно з'яўляецца афіцыйным, знаходзіцца на другім месцы пасля лацінкі. Са старажытных часоў арабская мова адрознівалася значнай дыялектнай разгалінаванасцю. Сучасны стан адрознівае 5 дыялектаў: месапатамскі, аравійскі, цэнтральнаарабскі, егіпецкай-суданскі і магрыбскі.

Правамі рэгіянальнага пісьма надзелены арабскі алфавіт у Сіньцзян-Уйгурскім аўтаномным раёне (راي ونى ئاپ تونوم ۇي غۇرئ ئۆشىنجا) Кітая сярод уйгураў і ў правінцыі Індыі Джаму і Кашмір у кашмірцаў. Арабскае пісьмо (разам з арыгінальным сілабарыем тана і малаялам) выкарыстоўваецца ў індыйскім штаце Лакшадвіп мальдыўцамі, якія пражываюць у асноўным на в. Мінікой (Маліку). Арабскае пісьмо для сваёй мовы выкарыстоўваюць курды Турцыі. Акрамя таго, арабскае пісьмо выкарыстоўваецца для азербайджанскай мовы (Іран, Паўднёвы Азербайджан يۇ جانآذربا ىجنوب), казахскай мовы (Ілі-Казахская аўтаномная вобласць وبۇ لىسى ۋتۇ ونومد يالىا قازاق د له), кіргізскай мовы (Кызылсу-Кіргізская аўтаномная вобласць ۋتۇ ونومىي يالىا كىزگىز ۋكىزىلس وبۇ لاسىتى), узбекскай, татарскай і саларскай моў у КНР, а таксама таджыкскай, дары і ўзбекскай мовы ў Афганістане. Арабскае пісьмо найбольш актыўна выцясняецца з неарабамоўнага арэалу. Раней арабскім алфавітам карысталіся ў Малайзіі, Інданэзіі, Мадагаскары, Турцыі, СССР (Сярэдняя Азія, Азербайджан, Паволжа, Паўночны Каўказ), ва Усходняй і Заходняй Афрыцы (для моў суахілі, самалі, хаўса, кануры, луганда, сусу, малінке, валоф, фула, мандынка, берберскіх, мальгашскай, афрыкаанс). Акрамя таго, арабскае пісьмо з'яўляецца культавым (ім напісана свяшчэнная кніга ўсіх мусульман – Каран), таму ў большасці краін, дзе распаўсюджаны іслам, яно суіснуе паралельна з нацыянальным (свецкім) пісьмом.

Максімальнай экспансіі арабскае пісьмо дасягнула ў 8 ст. у часы Арабскага халіфата (إسلامية خلافة), калі ў 711–714 гг. быў заваяваны Пірэнейскі паўвостраў (а таксама Корсіка, Сардзінія, Сіцылія і Балеары), і толькі ў бітве каля г. Пуацье ў 732 г. арабы былі спынены на шляху поўнага заваявання Еўропы. У 1683 г. туркі абклалі Вену, і гэта бітва назаўсёды паклала канец заваявальных паходаў Асманскай імперыі ў Еўропе. Разам з тым гэтыя дзве ісламскія хвалі прывялі да таго, што шэраг еўрапейскіх народаў некаторы час карыстаўся арабскім пісьмом: беларускія татары, албанцы, іспанцы, баснякі (апошняя кніга, надрукаваная арабіцай, выйшла ў 1941 г.). Адны з першых пісьмовых помнікаў мовы афрыкаанс (г. Кейптаўн) былі запісаныя арабскім алфавітам.

У арабскіх паданнях Алах стварыў літары і паведаміў іх Адаму, хаваючы ад анёлаў. Творцам арабскага пісьма часам лічыцца прарок Мухамед, яго асабісты сакратар або адзін з яго сваякоў.

Згодна з арабскай мовазнаўчай традыцыяй, уласна арабскае пісьмо складваецца ў г. Хіра, сталіцы Дахмідскай дзяржавы, і атрымлівае далейшае развіццё ў сяр. 7 ст., пры першым запісе Карана (651 г.). (Каран (ад арабскага قرآن – чытаць) выдаецца часам пад назвай «Аль-Кітаб аль-Мукад-дас»

Репозиторий БГУ

(Свяшчэнная кніга) або «Калам Шарыф» (Высакароднае слова). У Каране 114 лагічна не звязаных глаў (сур). Суры складаюцца з аятаў (вершаў) і размяшчаюцца ў парадку змяншэння колькасці аятаў.)

Арабскія імёны вельмі падрабязна перадаюць генеалогію. Гіяс-ад-Дын Абу-л-Фатх Амар Хайям ібн-Ібрахім аль-Нішапуры, што абазначае Плячо Веры Бацька Заваёўніка Амар Ибрахімавіч Палатачнік з Нішапура стаў вядомы як Амар Хайям, дзе Амар – асабістае імя (алам), а Хайям – мянушка (лакаб). Адны з распаўсюджаных арабскіх імёнаў: Рафік (таварыш), Саід (спадар), Расул (прарок), Рахман (літасцівы), Рахім (міласэрны), Анвар (шмат святла), Вахід (першы), Валід (бацька), Алі (найвышэйшы), Хасан (прыгожы), Джабар (гігант), Джамаль (вярблюд), Джамааль (прыгажосць).

У сучасныя мовы ўвайшлі такія арабскія словы, як факір, сафары, альманах, алгебра, альдэгіды, алкаголь, азімут, зеніт, адмірал, часопіс, казна, магазін, тарыф, вахта, шэрыф.

Лічыцца, што арабскае пісьмо склалася на аснове набатэйскага пісьма (4 ст. да н.э. – 1 ст. н.э.), аднак не варта выключаць і багатую традыцыю сірыйскага пісьма, а таксама фармальную і стылістычную блізкасць літар авестыйскага пісьма.

Арабскае пісьмо перадае пераважна зычныя гукі (асаблівасці арабскай мовы гэта дапускаюць). 28 літар арабскага алфавіта называюцца хуруф (араб. حروف, адз.л. حرف харф). Акрамя іх, у арабскім пісьме выкарыстоўваецца яшчэ тры дадатковыя знакі, якія не з'яўляюцца самастойнымі літарамі алфавіта. Трыма знакамі – ا, ي, و – перадаюцца доўгія галосныя а, і, u. Кароткія галосныя абазначаюцца дадатковымі значкамі («другаснай дыякрытыкай», «агаласоўкамі»). Корань дзеяслова і аддзеяслоўных імёнаў складаецца з трох зычных, якія нясуць асноўнае значэнне (галосныя ўнутры кораня, роўна як прэфіксы і суфіксы, удакладняюць сэнс). Парадак слоў такі, як у кельцкіх і філіпінскіх мовах, – VSO.

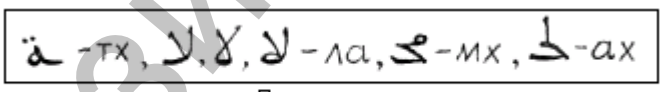

Лигатуры

Ф. Фартунатаў называў арабскую мову флектыўна-аглюцінатыўнай, Э. Сэпір – сімволіка-фузіннай, Т. Мілеўскі – альтэрніруючай (па яго словах, «тут наступае сумяшчэнне ўсіх функцый, як семантычных, так і сінтаксічных, у межах слова, якое дзякуючы гэтаму ўтварае нераскладальнае цэлае, што складаецца часцей за ўсё з аднаго кораня».

Адметныя рысы арабскага пісьма:

а) левабаковасць – кірунак радкоў справа налева,

б) багацце надрадковых і падрадковых кропак – дыякрытыкі, якая была ўведзена для распазнання слабаадрознівальных літар і для ўтварэння новых літар,

в) курсіўны характар пісьма, адсутнасць «устава» і вялікіх літар. Прычым курсіўнасць (злітнасць) арабскага пісьма не з'яўляецца паслядоўнай: некаторыя літары злучаюцца з іншымі альбо толькі злева, альбо толькі справа,

г) алаграфія – відазмяненне літар у залежнасці ад іх становішча ў слове: у канцы, сярэдзіне, напачатку ці адасоблена.

Репозиторий ВГУ

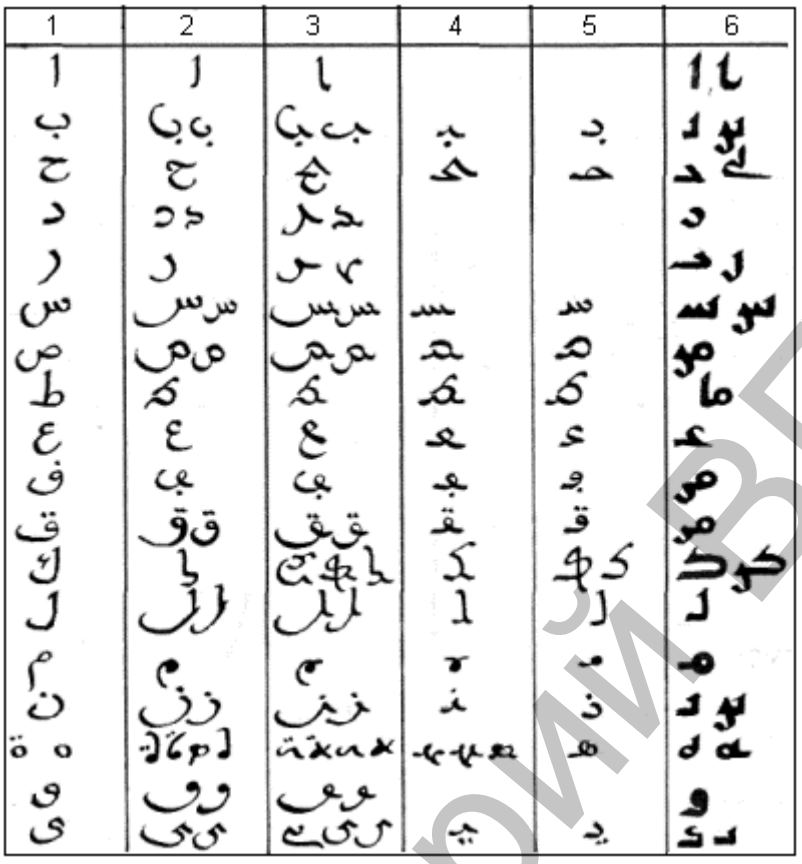

Магрибский почерк (дивани)

1 – класічны арабскі почырк (для параўнання);
2 – ізаляваныя формы магрыбскіх літар;
3 – канцавыя формы;
4 – сярэднія формы;
5 – пачатковыя формы;
6 – куфічны почырк (для параўнання).

У 632 г. было заснавана ваенна-тэакратычная дзяржава Арабскі Халіфат, і арабскае пісьмо набывае сусветнае значэнне, да нашага часу яно пераважае на Блізкім Усходзе. Цэнтрам арабскага мовазнаўства з'яўляўся Ірак (гарады Басра і Куфа). У 7 ст. басрыец Абуль-Асуад-ад-Дуалі ўвёў у арабскае пісьмо дадатковыя знакі для абазначэння кароткіх галосных. У гэты ж час Наср ібн-Асым і Ях'я ібн-Ямара стварылі сістэму дыякрытычных знакаў для адрознівання шэрагу падобных па напісанні графем. У 8 ст. басрыец Алъ-Халіль ібн-Ахмед удасканаліў абазначэнне кароткіх галосных. Яго сістэма захавалася да гэтай пары і ўжываецца ў асноўным пры запісе Карана, паэтычных і навучальных тэкстаў.

Прастата, дзіўная пластычнасць арабскага пісьма і яго здольнасць спараджаць усё новыя і новыя почыркі не раз захаплялі паэтаў і філосафаў.

У арабскім пісьме вельмі шмат арыгінальных почыркаў (ад араб. خط hatṭ «лінія»), найважнейшымі з якіх з'яўляюцца: насх (ن سخ «капіраванне»), лічыцца класічным арабскім почыркам і выкарыстоўваецца ў друкарскім наборы; насталік асабліва распаўсюджаны ў Іране, дзе вызнаецца іслам шыіцкага кшталту; магрыбі (Марока, Алжыр, Маўрытанія, Лівія, Туніс); куфі (араб. كوفي, ад назвы горада Куфа) – лічыцца найстаражытным почыркам, яго лініі скупыя і манументальныя.

Репозиторий ВГУ

Насталік

1 – ізаляваныя формы;
2 – пачатковыя формы;
3 – сярэднія формы;
4 – канцавыя формы;
5 – класічны почырк насх (для параўнання).

На працягу многіх стагоддзяў фарміраваўся стэрэатып арабскага пісьма – імкненне літар сцягнуцца ў лінію, па абодвух баках якой нераўнамерна грувасцяцца кропкі. Здаецца, арабскае пісьмо папярэдзіла з’яўленне сучасных метапісьмен – стэнаграфію і коды.

Багацце почыркаў арабскага пісьма можна растлумачыць не толькі яго спецыфічнымі ўласцівасцямі. Так, у круглявасці магрыбскага почырку некаторыя даследчыкі адгадвалі бербера-лівійскі субстрат, у дыяганальнасці насталік – субстрат авестыйскага пісьма. Характэрна таксама, што ярка выяўленыя квадратныя абрысы арабскае пісьмо набывае ў асноўным у Сярэдняй Азіі, дзе, верагодна, былі знаёмыя як з кітайскім квадратным почыркам шанфан-дачжуань, так і з тыбецкім пісьмом пагба.

Репозиторий ВГУ

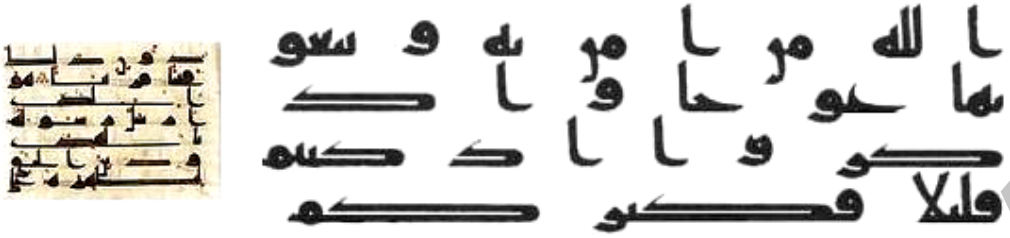

Древние куфические книжные изводы арабского письма

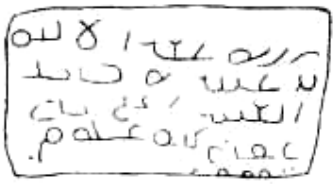

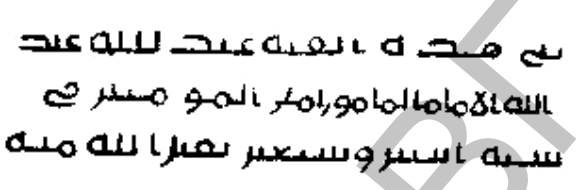

(1)'llh jfr 'l-'ljh (2)bn 'bydh k'tb (3)'l-xljd ?'ly bny (4)'mry ṣ<lw> 'l<j>h mn (5) [yqrwh]
Аллах, даруй прощение Улайху, сыну Убзйды, писцу из ал-Хулайда, знатнейшему из племени Бану Амр. Молят за него, кто (это читают).
Древнеарабская надпись из Умм-идж-Джимала, 6 в.

Древнекуфическая надпись из Иерусалима, 691.

Архаічны почырк «куфі» характарызуецца адсутнасцю дыякрытыкі. «Квітнеючы куфі» звычайна наносіўся на керамічныя вырабы, «сульс» значыць «адна трэць» (1/3 прамых ліній і 2/3 – мудрагелістых), «рыка» – любімы почырк турэцкіх султанаў, «джавы» выкарыстоўвалі малайскія народы, роўна як і «пегон», дзе дыякрытыка насіла абавязковы характар і перадавала большую колькасць галосных.

куфи
«цветущий куфи»
насталик
сульс
талик
рика
магриби
калеми-разд
джави
пегон

Образцы арабских почерков.

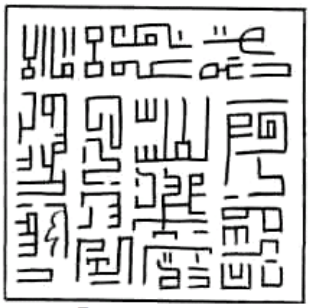

Турецкая печать

Репозиторий ВГУ

Лічбы

0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
٠	١	٢	٣	٤, ۴	٥/۵	٦	٧	٨	٩

Паколькі лічбы былі запазычаны з правабаковага індыйскага пісьма, пішуцца яны злева направа (насуперак таму, як пішуцца арабскія літары). Знакі прыпынку такія ж, як у лацінцы, але перавернутыя (коска ўверх нагамі ، ؛) або звернутыя (напрыклад знак пытання ؟) Лічба ۴ выкарыстоўваецца пераважна ў Іране.

Суаднясенне літар арабскага алфавіта з лічбамі ў некаторых містычных плынях ісламу (напрыклад, у суфізме і хуруфізме), верагодна, запазычанае з яўрэйскай кабалістыкі. Заступнік таемных ведаў, арабскі святы Ідрыс (Энох) часам лічыцца першым, хто напісаў літары.

Пра містыку літар і магічных маніпуляцыях з імі пісалі аль-Арабі (1165–1240 гг.), аль-Буни (пам. 1225 г.), аль-Даірабі (пам. 1738), аль-Газалі (1059–1111 гг.) і інш. Сем літар, якія адсутнічалі ў першай суры Карана, вызначаліся як асабліва святыя і суадносіліся з сямю асабліва важнымі імёнамі Бога, днямі тыдня і планетамі. Уяўленне аб сімвалічным значэнні літар алфавіта развівалася перш за ўсё ў хуруфістаў. Паводле вучэння хуруфістаў Бог адкрывае сябе ў чалавечым абліччы, бо імя Бога Алах было напісана на твары чалавека, заснавальніка секты Фадл Алаха з Астэрабада: літара «алиф» утварае нос, крылы носа – гэта два «ляма», вочы ўтвараюць літару «ха». З дапамогай гэтай сімволікі хуруфісты выражаюць асаблівыя адносіны паміж Богам і чалавекам. У іншых, асабліва містычных, кірунках ісламу выкарыстоўвалася «навука пра літары» (Ільм аль-хуруф), у адпаведнасці з якой 28 літар арабскага алфавіта былі падзелены на 4 групы па 7 літар, кожнай групе быў падпарадкаваны адзін з 4 элементаў (агонь, паветра, вада, зямля). У сувязі з лічбавым значэннем літар словы, перш за ўсё імёны Бога, маглі тлумачыцца мантычна. Пры гэтым немалую ролю адыгрывае ацэнка арабскай мовы як мовы адкрыцця Алаха і арабскага пісьма як пісьма, якім быў напісаны Каран.

Агаласоўкі і дадатковыя знакі:

1. Хамза (**هزة** «сціскание») **ء** не адносіцца да агаласовак і абазначае зычны гук (гартанную змычку), але яна звычайна пішацца як дыякрытычны знак; была ўведзена ва ўжытак адначасова з харакатам. Такім чынам, яна займае прамежкавае становішча паміж літарамі арабскага алфавіта і дапаможнымі знакамі арабскага пісьма. У прыватнасці, напісанне хамзы абавязкова нават у неагаласаваным тэксце.

2. Тая-марбута («завязаная тая») **ة** з'яўляецца формай літары тая. Яна пішацца толькі ў канцы слова і толькі пасля агаласоўкі фатха. Калі ў літары та-марбута няма агаласоўкі (напрыклад, у канцы фразы), яна чытаецца як літара ха. Звычайная форма літары тая называецца таа'-мафтууха (араб. مـ ف توحة تـ اء, «адкрытая тая»).

3. Аліф-максура («скарочаны аліф») **ى** з'яўляецца формай літары аліф. Яна пішацца толькі ў канцы слова і скарачаецца да кароткага гука 'а' перад аліф-васла наступнага слова (у прыватнасці, перад прыстаўкай аль-). Звычайная форма літары аліф называецца 'аліф-мамдууда (**ممدودة ألف**, «падоўжаны аліф»).

Репозиторий ВГУ

Харакат (араб. حركات «рух», адз.л. حركة ха́рака) – сістэма надрадковых і падрадковых дыякрытычных знакаў, якія выкарыстоўваюцца ў арабскім пісьме для абазначэння кароткіх галосных гукаў і іншых асаблівасцяў вымаўлення слова, не адлюстраваных літарамі (харфамі). Агаласоўкі тэксту пры дапамозе гэтых знакаў называюць ташкіль (تشكيل).

Фатха (فتحة «расчыненне») – рыса над літарай, абазначае гук а. Адпаведная літара падаўжэння – ا.

Касра (كسرة «ламанне») – рыса пад літарай, абазначае гук і. Адпаведная літара падаўжэння – ي.

Дама (ضمة «злучэнне») – кручок над літарай, абазначае гук у.

Сукун – кружок над літарай (سكون «цішыня»), абазначае адсутнасць галоснай.

Танвін (tanwin تنوين) – падваенне ў канцы слова адной з трох огласовок, якія абазначаюць галосныя гукі, утварае склонавы канчатак (irab إعراب), якое абазначае няпэўны стан гэтага слова і вымаўляецца an, in альбо un у залежнасці ад падвоена агаласоўкі.

Шада (شدة «узмацненне»), або ташдыд – w-падобны знак над літарай, абазначае падваенне літары.

Мада (مدة «падаўжэнне») – хвалістая лінія (тыльда) над літарай аліф, абазначае камбінацыю хамза-аліф альбо хамза-хамза, калі па правілах напісання хамза яна пішацца з падстаўкай аліф. Правілы арабскай арфаграфіі забараняюць ужыванне ў адным слове дзвюх літар аліф запар, таму ў выпадках, калі ўзнікае такая камбінацыя літар, яна замяняецца літарай аліф-мада. Па той жа прычыне ў камбінацыі аліф-хамза-аліф не пішацца аліф-мада – замест гэтага хамза пішацца без падстаўкі. Мада абавязковая да выкарыстання нават у неагаласаваных тэкстах – як і хамза, якую яна замяняе. Таму можна спрачацца, ці адносіцца яна да харакаата, або, падобна хамза, з'яўляецца самастойным знакам арабскага пісьма.

Васла – знак, падобны на літару сад (ٱ), над аліфам у пачатку слова (وصلة «аб'яднанне»), абазначае, што гэты аліф не вымаўляецца, калі папярэдняе слова заканчвалася на галосны гук. Літара аліф-васла сустракаецца ў невялікай колькасці слоў, а таксама ў прыстаўцы аль-. Паколькі ў нерэдукаваным становішчы аліф-васла абазначае хамзу, то іншая назва гэтай літары – хамзату-ль-васл (араб. الوصل همزة, «хамза аб'яднання»).

Надрадковы аліф – знак у форме літары аліф над тэкстам (خنجرية ألف 'аліф ханджарыйя, «кінжальны аліф»), абазначае доўгі гук 'а' ў словах, дзе звычайны аліф не пішацца па арфаграфічнай традыцыі. Сюды адносяцца ў асноўным імёны ўласныя (уключаючы імя Алаха), а таксама некалькі ўказальных займеннікаў. Гэта вельмі рэдкі знак, і акрамя як у Каране ён звычайна не ўжываецца.

У адрозненне ад нязлітнага пісьма, у якім для выраўноўвання шырыні радкоў ўжываецца разрадка слоў і міжслоўных прабелаў, арабская вязь дазваляе расцягваць радкі за кошт падаўжэння звязак паміж літарамі. Падоўжаная звязка называецца кашыда (перс. كشيده) або татвіль (араб. تطويل).

У малайскай арабіцы была пашырана колькасць агаласовак. Надрадковыя знакі: е - с ее - сс, о - эс аб - эʔ і г.д. Гэтая сістэма агаласовак захавалася ў гібрыдным пісьме тана.

Репозиторий ВГУ

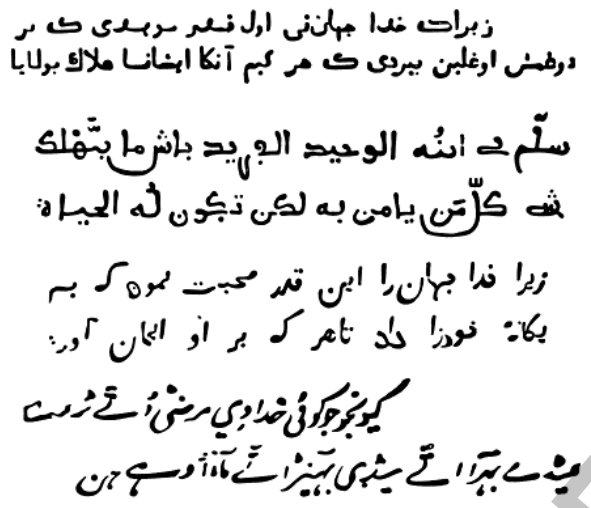

Некаторыя почыркавыя разновіднасці арабскага пісьма (зверху ўніз – «дывані», «магрэб», «талік» і «насталік»).

Кожны турэцкі султан прыдумваў сваю ўласную мудрагелістую манаграму – тугру. Яе змяшчалі на дакументах, манетах і нават на будынках.

Узор арабскага арнаментальнага пісьма.

Лацінізацыя арабскага пісьма ўпершыню была ажыццёўлена ў Азербайджане пад кіраўніцтвам Н. Нарыманова ў 1922 г. Пытанне лацінізацыі азербайджанскай мовы ўздымалася яшчэ ў 1906г., а ажыццёўлена ў 1929 г. Турэцкая мова лацінізавана ў 1928 г., што стала сур'ёзным ударам і падарвала пазіцыі арабіцы. Яшчэ раней (у пач. 20 ст.) Ад арабскага алфавіта адмовіліся ў Інданэзіі (найбуйнейшай мусульманскай краіне). У суседніх Малайзіі і Сінгапуры на лацінку перайшлі значна пазней – пасля 1957 г. У СССР пісьменнасць на аснове арабскага алфавіта была забаронена ў 1929 г. пастановай ЦВК і Саўнаркама, а распрацоўшчыкі рэфармаванай арабікі рэпрэсіраваныя. Дарэчы сказаць, нідзе, акрамя Татарстана, замена арабскай графікі (аліфбы) лацінкай (яналіф) не выклікала сур'ёзнага супраціўлення. Да 1917 г. у Расійскай імперыі

Репозиторий ВГУ

арабіца выкарыстоўвалася для 16 моў. У сяр. 1920-х гг. рэфармаваныя варыянты арабіцы былі распрацаваны для башкірскай, казахскай, кіргізскай, крымска-татарскай, курдскай, татарскай, туркменскай, уйгурскай, узбекскай, чачэнскай, інгушскай, адыгейскай, кабардзінскай, чаркескай, аварскай, даргінскай, кумыкскай, лезгінскай, лакскай, карачан-балкарскай, каракалпакскай моў.

Мусульмане свету аб'яднаны ў шэраг арганізацый, найважнейшыя з якіх: з 1945 г. – Ліга арабскіх дзяржаў (الـ عربـ ية الـ دول جامعة), пры якой дзейнічае Інстытут арабскай пісьменнасці; з 1969 г. Арганізацыя Ісламская канферэнцыя, якая аб'ядноўвае звыш 40 дзяржаў (у тым ліку Албанія, Сурынам, Гаяна, Мазамбік, Уганда, Габон; РФ, Боснія і Герцагавіна і Тайланд маюць статус назіральнікаў).

ПРЫКЛАДЫ

Тэкст на класічнай арабскай мове:

وضميراً عقلاً وهبوا وقد .والـحـقوق الـ كرامة فـ ي مـ تـساويـ ن رارأًح الـ ناس جمـ يع يـ ولـ د
الإخاء بـ روح بعضاً بـ عـضهم يـ عامل ان وعـ لـ يهم.

Yūladu jamī'u n-nāsi aḥrāran mutasāwīna fī l-karāmati wa-l-ḥuqūq. Wa-qad wuhibū 'aqlan wa-ḍamīran wa-'alayhim an yu'āmila ba'ḍuhum ba'ḍan bi-rūḥi l-ikhā'.

ПЕРАКЛАД:

Усе людзі нараджаюцца свабоднымі і роўнымі ў сваёй годнасці і правах. Яны надзелены розумам і сумленнем і павінны ставіцца адзін да аднаго ў духу братэрства. (З «Дэкларацыі правоў чалавека»).

ВАКАЛІЗАВАНА-ГУКАВОЕ ПІСЬМО

Вакалізавана-гукавое пісьмо ўяўляе наступны этап у развіцці літарна-гукавога пісьма. Узнікненне яго адносіцца да пачатку I тысячагоддзя да н.э. і звязана з абазначэннем на пісьме як зычных, так і галосных гукаў (фанем).

Грэчаскае пісьмо. Першы крок у абазначэнні літарамі не толькі зычных, але і галосных гукаў быў зроблены старажытнымі грэкамі. Прычынай такога пераходу ад кансанантнага пісьма да вакалізаванага паслужыла тое, што ў грэчаскай мове карані слоў і афіксы складаліся як з зычных, так і з галосных гукаў.

Пытанне аб часе ўзнікнення грэчаскага вакалізавана-гукавога алфавіта вельмі складанае. На гэты конт выказваюцца самыя розныя здагадкі. «Паміж двума крайнімі перыядамі, якімі датуюць вынаходства грэчаскага алфавіта, гэта значыць паміж XV ст. да н.э. і VIII ці VII ст. да н.э., няма стагоддзя, якое не мела б сваіх прыхільнікаў» (*Дирингер «Алфавит»*). Напрыклад, вядомы гісторык пісьма I. Гельб лічыць пачаткам фарміравання грэчаскага літарна-гукавога пісьма IX да н.э., а не менш аўтарытэтны спецыяліст у галіне гісторыі пісьма Д. Дзірынгер мяркуе, што яно існавала ўжо ў XI ст. да н.э. (*Дирингер «Алфавит»).*

Першапачаткова грэкамі (грайкі) называлася ілірыйская (эпірская) народнасць, міфалагічны прабацька якога насіў імя Грэк (Γραικός; у грэчаскай міфалогіі сын Пандоры, малодшай дачкі Дэўкаліёна). Гэтым імем рымляне называлі і ўласна элінаў (Ἕλληνες). На Усходзе грэкаў называюць іанійцамі ў мясцовым вымаўленні – іона на палі, явана на санскрыце, яванім на іўрыце.

Репозиторий ВГУ

Напачатку «элінамі» называлі насельніцтва Фесаліі, а «грэкамі» – адно з плямёнаў на поўначы Грэцыі (параўн. гг. Грая ў Беотыі і на в. Эўбея).

Грэчаскі алфавіт шырока выкарыстоўваецца ў навуковых дысцыплінах: у астраноміі для абазначэння найбольш яркіх зорак у сузор'ях, у матэматыцы для абазначэнне пераменных, каэфіцыентаў, канстант, дзеянняў (напрыклад, сумаванне - Σ), у геаметрыі для абазначэння вуглоў, плоскасцяў, часам фігур, у фізіцы для абазначэння многіх фізічных велічынь, канстант і інш.; у хіміі часам грэчаскія літары ўжываюцца ў наменклатуры арганічных злучэнняў.

У перыяд позняй антычнасці вынаходнікам грэчаскага пісьма лічыўся бог гандлю Гермес. Навуковыя асновы вывучэння грэчаскага пісьма былі закладзеныя «бацькам палеаграфіі» Манфаконам («Грэчаская палеаграфія», 1708 г.). Па апошніх дадзеных, грэчаскае пісьмо ўзнікла прыблізна ў 9-8 стст. да н.э. Архаічнае грэчаскае пісьмо было левабаковым (сустракаўся і бустрафедон), але затым радкі сталі пісаць толькі злева направа. У адрозненне ад фінікійскага прататыпу, у грэчаскае пісьмо былі ўведзены знакі для галосных. Гэта з'явілася новым этапам у развіцці пісьма: кансанантнае пісьмо заходнесеміцкага тыпу было ператворана ў паўнавартасны алфавіт.

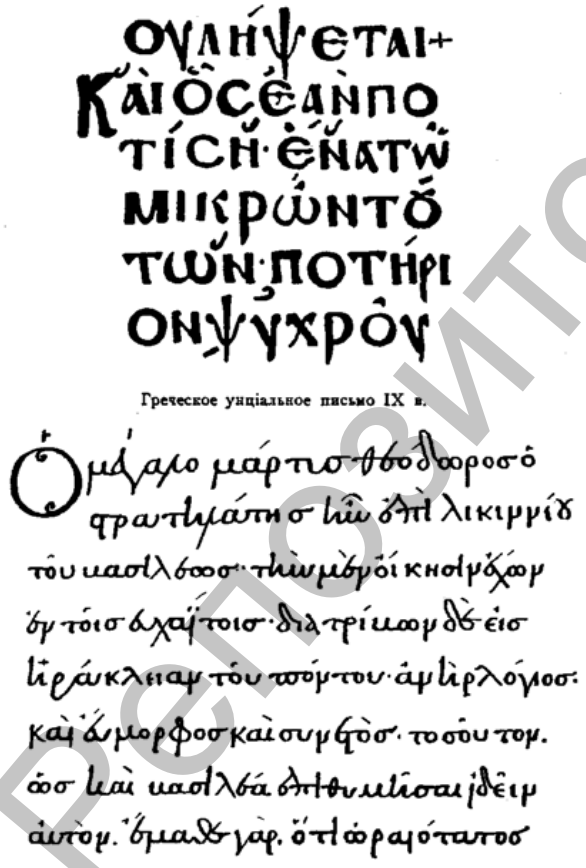

Грэчаскае пісьмо – літарнае пісьмо, якое генетычна ўзыходзіць да фінікійскага. Абслугоўвае грэчаскую мову (індаеўрапейскія мовы) – ελληνικά, або ελληνική γλώσσα. Афіцыйнае пісьмо Грэцыі (Ελλάδα) і Кіпра (Κύπρος; у асноўным на поўдні вострава). Да 1908 г. грэчаскае пісьмо з дыякрытычнымі знакамі

Репозиторий ВГУ

ўжывалася для албанскай мовы ў Паўднёвай Албаніі, а да сяр. 19 ст. выкарыстоўвалася ў шэрагу македонскіх і балгарскіх тэкстаў.

Α,	α′,	1.	Ι,	ι′,	10.	Ρ,	ρ′,	100.
Β,	β′,	2.	Κ,	κ′,	20.	Σ,	σ′,	200.
Γ,	γ′,	3.	Λ,	λ′,	30.	Τ,	τ′,	300.
Δ,	δ′,	4.	Μ,	μ′,	40.	Υ,	υ′,	400.
Ε,	ε′,	5.	Ν,	ν′,	50.	Φ,	φ′,	500.
	ϛ′,	6.	Ξ,	ξ′,	60.	Χ,	χ′,	600.
Ζ,	ζ′,	7.	Ο,	ο′,	70.	Ψ,	ψ′,	700.
Η,	η′,	8.	Π,	π′,	80.	Ω,	ω′,	800.
Θ,	ϑ′,	9.	Ϙ,	ϙ′,	90.		ϡ′,	900.

Існуе гіпотэза аб некалькіх пластах грэчаскага алфавіта: 16 літар былі запазычаны з фінікійскага пісьма (легендарным Кадмам), Паламед у Траянскую вайну дадаў 4 новыя літары – Θ, Φ, Χ, Ξ, а паэт Сіманід – яшчэ 4 літары Η, Ψ, Ω, Ζ.

1	2	3	4	5	6	7	1	2	3	4	5	6	7
Α	α	𝒜	𝒶, 𝓐	1	а	альфа	Ξ	ξ	𝒳	𝓍, 𝓏	60	кс	кси
Β	β	ℬ	𝒷, 𝓑	2	в	вита	Ο	ο	𝒪	𝓸	70	о	омикрон
Γ	γ	𝒢	𝓰	3	г	гамма	Π	π	𝒫	𝓅	80	п	пи
Δ	δ	𝒟	𝒹	4	д	дельта	ϙ	ϙ			90		коппа
Ε	ε	ℰ	𝒆, 𝓔	5	э	эпсилон	Ρ	ρ	𝒫	𝓇	100	р	ро
ς	ς			6		стигма	Σ	σ, -ς	𝒮	𝓈, -𝓈	200	с	сигма
Ζ	ζ	𝒵	𝓏, 𝒻, 𝓕	7	з	зита	Τ	τ	𝒯	𝓉, 𝒯	300	т	таф
Η	η	ℋ	𝓃, 𝓖	8	и	ита	Υ	υ	𝒱	𝓋	400	и	ипсилон
Θ	θ, ϑ	𝒱	𝒽	9	θ	тита	Φ	φ	𝒫	𝓅, 𝓕	500	ф	фи
Ι	ι	𝒥	𝒾	10	и	йота	Χ	χ	𝒳	𝓍, 𝓌	600	х	хи
Κ	κ, ϰ	𝒦	𝓀, 𝓚	20	к	каппа	Ψ	ψ	𝒴, 𝒲	𝓎	700	пс	пси
Λ	λ	ℒ	𝓁, 𝓛, 𝓁	30	л	ламбда	Ω	ω	𝒲	𝓌	800	о	омега
Μ	μ	ℳ	𝓂	40	м	ми	ϡ	ϡ			900		сампи
Ν	ν	𝒩	𝓃	50	н	ни	F						дигамма

Класічны грэчаскі алфавіт.

1 – вялікія літары грэчаскага алфавіта (літары ϱ, ς, ϡ з'яўляюцца т.зв. эпісемамі, г.зн. абазначаюць толькі лікі);

2 – малыя літары грэчаскага алфавіта (ς пішацца ў канцы слова, з'яўляючыся семітычным рудыментам, рэшткай сістэмы алаграфаў);

3 – курсіўная вялікія літары грэчаскага алфавіта;

4 – курсіўныя малыя літары грэчаскага алфавіта;

5 – лікавыя значэнні літар;

6 – транскрыпцыя;

7 – графонімы (назвы літар).

Рэпозиторий ВГУ

Найстаражытныя пісьмовыя помнікі на старажытнагрэчаскай мове адносяцца да 14–12 стст. да н.э. і напісаны эгейскімі пісьмёнамі (крыцкае пісьмо, кіпрскі сілабарый). Грэчаская пісьменнасць выкарыстоўвалася ў некаторых мовах Блізкага Усходу, Прычарнамор'я і блізкіх абласцей, напрыклад, для запісу бактрыйскай мовы (цар Канішка ўвёў літару Þ [š] шо; літара англасаксонскай і ісландскай пісьменнасці тхорн падобная на шо, але не ўзыходзіць да яе) у Кушанскім царстве. Ёсць сведчанні аб ужыванні грэчаскага пісьма да асецінскай (Зеленчукскі надпіс, 11–12 стст.) і адыгейскай моў.

У Асманскай імперыі сустракаліся запісу грэчаскай мовы турэцкай арабіцай і наадварот – турэцкай мовы грэчаскімі літарамі (karamanlidika). Грэчаскі алфавіт выкарыстоўвалі некаторыя цюркскія народы, якія, як правіла, вызнавалі праваслаўе: гагаузы (у асноўным для выдання праваслаўнай рэлігійнай літаратуры), гаджалы (балканскія гагаузы-мусульмане ў раёне гг. Бітола і Куманава, на макендонска-грэчаскай мяжы, а таксама ў г. Эдырне і ў паўночна-ўсходняй Балгарыі), караманлы каля г. Карман ў турэцкай Кападокіі (знік пасля 1923), урумы (цюрка-рамейцы паўночнага Прычарнамор'я, у асноўным ва Украіне; у 1920–30-я гг. ва ўрумскіх сёлах выкладалася крымскататарская мова, у цяперашні час выкарыстоўваецца кірылічная пісьменнасць, але афіцыйна яна не зацверджана і ў розных крыніцах выкарыстоўваюцца розныя варыянты алфавіта), насельніцтва, якое гаварыла на цюрка-грэчаскай мове Эпіра.

1 – візантыйскі ўнцыял;
2 – мінускул;
3 – архаічныя формы літар.

У грэчаскім алфавіце 24 літары, акрамя таго ў дакласічную эпоху ў некаторых дыялектах грэчаскай мовы ўжываліся перыферыйныя літары: Ϝ, ϝ (дигамма), ϡϡ (сампа, або дысігма), ϛϛ (стыгма), Ϻ (сан), Ϙ, ϙ (копа) або ϟ, ϟ (Копа), ϧ (хета). Як варыянты літар ужываліся: ϒ, ϑ, ϑ, ϕ, ϖ, ϰ, ϱ, ϵ, ϲ (круглявая сігма), ϳ (ёт).

У апошні час у інтэрнэт-перапісцы грэкі часта выкарыстоўваюць лацінку (Greeklish, або Λατινοελληνικά).

Гісторыю грэчаскага пісьма можна ўмоўна падзяліць на пяць перыядаў: старажытны (з 8–7 стст. да н.э.), рымскі (з 146 г. да н.э.), візантыйскі (з 395 г. і да захопу Канстанцінопаля туркамі), асманскі (з 1453 г.; грэкамоўныя мусульмане Фракіі часта пісалі па-грэчаску арабскімі літарамі; у той жа час атурчаныя хрысціяне Анатоліі пішуць па-турэцку грэчаскімі літарамі) і навагрэчаскі (з 1830 г.).

У старажытнасці грэчаскае пісьмо падзялялася на дзве галіны: усходнюю (іанійскую) і заходнюю (эалійскую). Першае паслужыла крыніцай для копцкай (стылізаваныя пад грэчаскія знакі егіпецкай дэмотыкі ⲱ, ϥ, ϩ, ϣ, ϩ, ϫ, ϭ, ϯ), нубійскай, гоцкай, кірылічнай (і глагалічнай), а таксама збольшага грузінскай, агванскай і

Репозиторий ВГУ

армянскай пісьменнасцяў; другая лягла ў аснову этрускага і лацінскага алфавітаў.

Класічны грэчаскі алфавіт раней складаўся з 27 літар. Ён сфарміраваўся да 5–4 стст. да н.э. на аснове іанійскай (мілецкай) разнавіднасці грэчаскага пісьма. У гэты алфавіт ўваходзілі рэліктавыя літары (эпісемы): F - v; Ϙ - ḳ (q); ϛ - c; ϡ - ṣ.

24 літары сучаснага грэчаскага алфавітая маюць: графонімы (большай часткай узыходзяць да назваў літар у заходнесеміцкіх пісьменасцях); лікавыя значэнні; друкаваную і курсіўную, а таксама радковую і прапісную формы.

Мінускул (радковыя, ці малыя літары) усталяваўся з 13 ст. і паслужыў узорам для першых друкаваных шрыфтоў (15 ст.). Сучасныя друкаваныя літары зроблены ў 17 ст., а новагрэчаскі скорапіс выпрацоўваецца пад уплывам лацінкі.

Навагрэчаская мова (а разам з ёй і пісьмо) зведала шэраг змен: страта супрацьпастаўлення галосных па даўжыні; ітацызм – пераход некаторых галосных у «і», што прывяло да ўзнікнення на пісьме амографаў (некалькіх знакаў для абазначэння аднаго гука): ο [о] - ω [ō] = «о», η [ē] - ι [і] - υ [ü] = «і».

Старажытнагрэчаская літара ζ [дз] стала чытацца як [з]. Былі страчаны прыдыханні, затое паявіліся міжзубныя гукі (δ> dh> ð; θ> th> θ), губна-зубны (b> v), фрыкатыўны (g> γ), афрыкаты «ц» (τσ) і «дз» τζ. Цікава, што ў астраўных дыялектах грэчаскія літары чытаюцца інакш – у кіпрскім: τζ [ж] (χότζας [хожас]), τσ [ч] (κορίτσα [карыча]), часам κ [ч] (напрыклад, у слове καί [чэ]); у кіпрскім і крыцкім дыялектах χ [ш] (χέρι [шчэры]).

Для транслітарацыі слоў усходнеславянскіх моў: з / ж - ζ, ц / г - τσ, ш / сс - σσ (σσάπκα шапка), шч/στσ (στσιότκα шчотка), ы - υ (σύν), ъ - γι (σγιέστ), ь - '(σέμ' сем). Грэчаская γ – фрыкатыўная, як у беларускай мове (у запазычаннях звонкая 'г' перадаецца спалучэннем γκ). Перад [і] і [э] γ чытаецца як [й]: γέω [йэо].

Грэкамі СССР у 1920-30-я гг. выкарыстоўваўся скарочаны варыянт грэчаскага алфавіта. У ім адсутнічалі літары η, ξ, ς, ψ, ω. На гэтым алфавіце выдаваліся газеты і кнігі.

Спалучэнні грэчаскіх літар. Падвоеныя зычныя чытаюцца як адзіночныя: γγ – нг, γχ – нх. Гук [і] (ι, η, υ) вымаўляецца без змякчэння, як [ыі], пасля τ – бліжэй да [ы]. Гук λ больш мяккі, чым беларускі [ль], спалучэнне μια вымаўляецца з назальным адценнем – [мня]. На стыку слоў н + (к, п, т) насавы гук траціцца, а глухія зычныя азванчаюцца – τόν ξέρω [тогзэро], τήν ψυχή [тынбзі'хі]. Гукаспалучэнне п + й дае прыдыханне ποίος [пхёс]. Гук σ нагадвае шапялявае s у іспанскай (паміж галоснымі, у тым ліку перад сонарных чытаецца як z). Гук χ перад [і] і [э] вымаўляецца як [h], у астатніх выпадках – як рускае [х]. Дыфтонгі ει, οι ў ненаціскных пазіцыях чытаюцца як [й]: όμοιοι [омйі], λέει [лей].

αι	э	γκ	г	γι	йі
ει	и	μπ-	б-	γε	йэ
οι		-μπ-	-мб-	σμ	зм
υι		ντ-	д-	τζ	дз
αυ	ав (аф)	-ντ-	-нд-	ου	у
ευ	эв (эф)	τσ	ц		

У навагрэчаскай мове таксама адбылася страта інтанацый (музычнага націску), якія раней маркіраваліся дыякрытыкай:

1. Аксія (акут) - востры націск, павышэнне голасу: ά;

2. Варыя (гравіс) – цяжкі націск, паніжэнне голасу: ὰ;

Репозиторий ВГУ

3. Перыспамена (цыркумфлекс) – аблегчаны націск, павышэнне галасу змяняецца паніжэннем: ᾶ.

Існавала таксама іншая дыякрытыка:

4. Знак даўжыні галоснага: ᾱ;

5. Знак кароткасці галоснага (камора): ᾰ;

6. Апастроф – ставіўся заўсёды над першым галосным склада: ἀ;

7. Трэма, або дыярэзіс – ставілася пры чытанні дыфтонгаў як асобных гукаў: ϊ;

8. Знак для прыдыхання: ἁ. Часам ставіўся над ρ: ῥιτα.

Політанічная сістэма дыякрытыкі існавала да 1982 г. У сучасным пісьме захаваўся толькі акут для абазначэння націскаў. У замежных словах часам ужываецца трэма: η Ταϊλανδη.

Што датычыць словападзела і пунктуацыі, то старажытнае грэчаскае пісьмо не ведала ні таго, ні другога – у тэкстах, асабліва ў надпісах, не было прабелаў паміж словамі. Толькі ў рукапісным кніжным пісьме словы паступова сталі адмяжоўвацца адно ад другога, літары ў слове паступова збліжаліся, утвараючы адзінства, а паміж словамі ўзнікалі прамежкі. Кропкі і коскі да візантыйскай эпохі сустракаліся рэдка. Пазней у старажытнагрэчаскім пісьме сустракаюцца асаблівыя знакі, якія сллужаць для дзялення тэксту на часткі:

1. Караніда. Пазней развілася ў знак параграфа §;

2. Дыпла.

3. Абел. Выконваў функцыю, блізкую злучніку «і» ці косцы.

Кропка ў грэчаскім пісьме ставіцца зверху: τι· (“Што.”). Пытальнік мае форму кропкі з коскай – τι; (“Што?”).

Лічбы

Атычная нумарацыя

Лікавыя значэнні літар ўпершыню з'явіліся ў грэчаскім алфавіце (у яго семіцкім прататыпе яны адсутнічалі і з'явіліся ў яўрэйскім і сірыйскім пісьме пазней як запазычанне з грэчаскага). Спачатку ўжываць літары для злічэння, верагодна, сталі александрыйскія граматыкі для нумарацыі песень «Іліяды», якую яны ўмоўна разбілі на 24 часткі.

Абедзве разнавіднасці грэчаскай нумарацыі (атычная і іанійская) не былі пазіцыйнымі, і ў гэтым быў іх галоўны недахоп. Атычная нумарацыя (вельмі падобная на рымскую) была з часам выцеснена больш кампактнай іанійскай. У яе аснову былі пакладзены ўсе літары грэчаскага алфавіта, з дапамогай якіх можна было адлюстраваць лікі ад 1 да 999: ια = 11, ρβ = 102, φϙς = 596. Каб адрозніць літары-словы ад літар-лікаў, над апошнімі ставілася рыса. Для абазначэння лікаў больш высокага парадку ўжываліся дадатковыя знакі: ,α = 1000, ,γ = 3000; $\overset{\alpha}{M}$= 10000, $\overset{\beta}{M}$= 20000, $\overset{\chi\epsilon}{M}$= 250000. Запіс лікаў звыш 1000 можна разглядаць як пачатак пазіцыйнай сістэмы злічэння, канчатковы пераход да якой у Грэцыі так і не быў ажыццёўлены. (іанійская сістэма запісу лікаў да кан. 17 ст. панавала ў Расіі, а ў Эфіопіі ўжываецца і цяпер).

Репозиторий ВГУ

Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος, καὶ ὁ λόγος ἦν πρὸς τὸν θεόν, καὶ θεὸς ἦν ὁ λόγος.
2οὗτος ἦν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν θεόν. 3πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ
ἐγένετο οὐδὲ ἕν. ὃ γέγονεν 4ἐν αὐτῷ ζωὴ ἦν, καὶ ἡ ζωὴ ἦν τὸ φῶς τῶν
ἀνθρώπων· 5καὶ τὸ φῶς ἐν τῇ σκοτίᾳ φαίνει, καὶ ἡ σκοτία αὐτὸ οὐ κατέλαβεν.
6Ἐγένετο ἄνθρωπος, ἀπεσταλμένος παρὰ θεοῦ, ὄνομα αὐτῷ Ἰωάννης· 7οὗτος
ἦλθεν εἰς μαρτυρίαν ἵνα μαρτυρήσῃ περὶ τοῦ φωτός, ἵνα πάντες πιστεύσωσιν
δι' αὐτοῦ. 8οὐκ ἦν ἐκεῖνος τὸ φῶς, ἀλλ' ἵνα μαρτυρήσῃ περὶ τοῦ φωτός.

Древнегреческий текст.

Тэкст на сучаснай навагрэчаскай мове:

Όλοι οι άνθρωποι γεννιούνται ελεύθεροι και ϊσοι στην αξιοπρέπεια και τα δικαιώματα. Είναι προικισμένοι με λογική και συνείδηση, και οφείλουν να συμπεριφέρονται μεταξύ τους με πνεύμα αδελφοσύνης.

Óli i ánthropi yeniúnde eléftheri ke ísi stin aksioprépia ke ta dhikeómata. Íne prikizméni me loyikí ke sinídhisi, ke ofílun na simberiféronde metaksí tus me pnévma adhelfosínis.

Пераклад: Усе людзі нараджаюцца свабоднымі і роўнымі ў сваёй годнасці і правах. Яны надзелены розумам і сумленнем і павінны адносіцца адзін да аднаго ў духу братэрства. (З «Дэкларацыі правоў чалавека»).

Лацінскае пісьмо (лацінка) – літарнае пісьмо, якое генетычна ўзыходзіць да грэчаскага. Лацінскае пісьмо спачатку было толькі пісьмом маленькай вобласці Лацыум, у асаблівасці горада Рыма. Спачатку абслугоўвала лацінскую мову (індаеўрапейская сям'я моў). Вядома з 7 ст. да н.э. па найстаражытным надпісе на сярэбранай пасудзіне з Прэнесце і інш. З 4 ст. да н.э. напрамак пісьма толькі правабаковы.

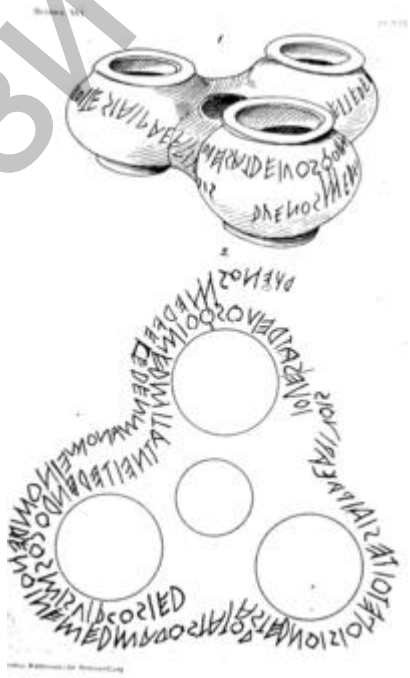

“Надпіс Дуэнаса” – адзін з найстаражытнейшых вядомых лацінскіх надпісаў.

Репозиторий ВГУ

Надпіс 113 г . на цокале калоны Траяна ў Рыме.

Унцыяльны надпіс 3 ст. з г. Тымгад (Алжыр).

Якой бы важнай ні была роля лацінскага пісьма ў якасці сродку міжнароднага зносін на працягу стагоддзяў, з пункту гледжання гісторыі яно не зрабіла ні кроку наперад у параўнанні з тым, што было дасягнута грэкамі. На сённяшні дзень лацінскае пісьмо – афіцыйны алфавіт каталіцкай царквы. Яго ўжывае большасць народаў свету (уся Амерыка, Аўстралія, амаль уся Еўропа, палова Афрыкі пішуць лацінкай). Лацінка паспяхова выцясняе іншыя сістэмы пісьма (асабліва арабскае і кірыліцу) і па праве можа лічыцца міжнароднай і ўніверсальнай.

У наш час лацінка з’яўляецца дзень самым распаўсюджаным пісьмом (каля 40% насельніцтва зямнога шара). Распаўсюджана яна ў Амерыцы, Аўстраліі, Чорнай Афрыцы, Заходняй Еўропе, а таксама ў такіх буйных дзяржавах, як Турцыя, Азербайджан, Узбекістан, Туркменія, Інданезія, Малайзія, Філіпіны і В'етнам. Англійскай, іспанскай, інданэзійскай, партугальскай, нямецкай, французскай і італьянскай лацінкай карыстаюцца ад 420 да 70 млн. (1985 г.; у парадку змяншэння). Адзіная мова семіцкай групы, якая абслугоўваецца лацінскім алфавітам, – гэта мальтыйская (0,2 млн. чал.). Лацінка ў хаўса называецца бока, у тагалаў - абакада, у татараў – яналіф.

Репозиторий БГУ

1	2	3	4	1	2	3	4
A a	*A a*	а	a	N n	*N n*	эн	n
B b	*B b*	бэ	b	O o	*O o*	о	o
C c	*C c*	цэ	ts*, k	P p	*P p*	пэ	p
D d	*D d*	дэ	d	Q q	*Q q*	ку	k, kw*
E e	*E e*	э	e	R r	*R r*	эр	r
F f	*F f*	эф	f	S s ſ	*S s*	эс	s
G g	*G g*	гэ	g	T t	*T t*	тэ	t
H h	*H h*	аш	h	U u	*U u*	у	u
I i	*I i*	и	и	V v	*V v*	вэ	v
J j	*J j*	йот	j	W w	*W w*	дубль вэ	v, ŭ
K k	*K k*	ка	k	X x	*X x*	икс	ks
L l	*L l*	эль	l	Y y	*Y y*	игрек	i, ŭ
M m	*M m*	эм	m	Z z	*Z z*	зет	z

1 – друкаваныя літары (маюскул і мінускул);
2 – курсіў (загалоўныя і малыя літары);
3 – графонімы (назвы літар);
4 – транскрыпцыя;
зялёным адзначаны літары, якія ўвайшлі ў лацінскі алфавіт пазней за іншыя;
* чытаецца пасля e, i, y;
* пішацца толькі з u.

Плошча дзяржаў, дзе пішуць лацінкай, складае амаль 60% усёй сушы. Адзіныя хрысціянскія краіны Азіі – Філіпіны, Усходні Тымор (Timor Loresae) і Кіпр (дзве першыя каталіцкія). Істотная доля хрысціян у Паўднёвай Карэі (44%) і Ліване (39%).

Бывае, што і лацінскае пісьмо выступае ў ролі «графічнай меншасці». У КНР гэты алфавіт узаконены ў Гуансі-Чжуанскім аўтаномным раёне (16 млн. чал.). Лацінка таксама рэкамендавана кітайскім таджыкам (дакладней: памірскім народам – шугнанам, ваханцам і сарыкольцам) у раёне Ташкоргана (Taxkorgan) і некаторым іншым малым народам (мяо, насі, іцзу).

Аналагічная сітуацыя і ў Бірме (М'янме), дзе лацінскі абэцэдарый уведзены для моў нацыянальных абласцей гэтай саюзнай дзяржавы: Чын (0,9 млн чал.), Качын (0,8), Кая (0,2). Лацінка таксама служыць народам паўночна-заходніх штатаў Індыі: Аруначал-Прадэш (0,9), Нагаленд (0,9), Мегхалая (0,8), а таксама нікабарцам (0,03) штата Андаманскія і Нікабарская выспы. Алфавіты на лацінскай аснове распрацаваны для некаторых нілоцкіх моў: найбуйнейшы –

Репозиторий ВГУ

дзінка, або тонгджэнг стаў лінгва-франка Паўднёвага Судана (з 1956 г. па 2000 г. выцяснялася арабскім, нягледзячы на барацьбу нілотаў за аўтаномію).

Курды Сірыі (0,7 млн. чал.) з 1931 г. пішуць лацінкай, а ў Іраку курдская лацінка (4) – афіцыйнае пісьмо разам з арабіцай; у 1970 г. там быў створаны аўтаномны раён. Берберскае племя кабілаў (4,5) на поўначы Алжыра (у раёне прыбярэжных гарадоў Бэджая і Сэціф) выкарыстоўвае з 1980 лацінскі алфавіт. У Югаславіі ў былым аўтаномным краі Косава (з 2000 дэ-факта незалежная дзяржава) лацінкай карыстаюцца албанцы (1,9 млн. чал.), а ў Ваяводзіне – венгры (0,4). Усё ідзе да таго, што лацінскае пісьмо ў албанцаў Македоніі (0,5) набудзе афіцыйны статус. Лацінка існуе і ў непрызнанай дзяржаве Турэцкая рэспубліка Паўночнага Кіпра (0,14). У канцы 80-х гадоў лацінскае пісьмо было распрацавана для карэльскай мовы (0,1 млн. чал.), а таксама для вепсаў (0,009; Карэлія, Ленінградская і Валагодская вобласці) і іжорцаў (каля 300 чал.; Ленінградская вобл.) Расіі. Рыхтуюцца перавесці нацыянальную графіку на лацінку і татары (1,8) Татарстана. Некаторы час (1991–2000 гг.) лацінка падтрымлівалася сепаратысцкімі ўладамі Чачні (Ічкерыі). У Рэспубліцы Крым (Украіна) практычна афіцыйны статус лацінкі, створанай для крымска-татарскай мовы. Блізкароднасная Гагаузская мова (0,2 млн чал.) у Малдавіі, дзе ў 1994 г. была створана аўтаномія Гагаузія-Еры (Gagauz Yeri), з 1996 абслугоўваецца таксама цюркскай лацінкай.

Кірунак самых старажытных лацінскіх надпісаў V–V стст. да н. э. – справа налева або бустрафедон (бустрафедонам выкананы надпіс з Форума (каля 500 г. да н. э.) – самы старажытны лацінскі надпіс), затым яно змяняе кірунак – злева направа. Знакі большай часткай пішуцца ў форме капітальнага або манументальнага пісьма, часам упрыгожанага; яно ж ўжывалася і ў кнігах. Адзін з відаў такога пісьма – русціка (V–V стст.). У V–X стст. пераважае ўнцыяльнае пісьмо як у рукапісах, так і ў надпісах, асабліва царкоўных. Для паўсядзённых мэтаў выпрацоўваецца вельмі беглае і нязручнае для прачытання пісьмо.

Па папірусах і хрысціянскай літаратуры V–V стст. вядомы так званы паўунцыял. З распаўсюджваннем хрысціянскага вучэння гэта пісьмо трапіла ў Ірландыю, дзе на яго аснове ўтварыўся ірландскі тып пісьма, вядомы па ірландскіх рукапісах, які дзякуючы заснаваным ірландцамі манастырам стаў выкарыстоўвацца і на мацерыку. Маладая Ірландская рэспубліка зноў паспрабавала адрадзіць гэты від пісьма ў якасці ірландскага нацыянальнага. Ад ірландскага ў Брытаніі ўтварыўся англасаксонскі варыянт.

Прыкладна з V ст. ў народаў, якія прынялі лацінскае пісьмо, выпрацоўваюцца свае характэрныя нацыянальныя тыпы – вельмі сціснутае іспанскае (няправільна названае Вестгоцкім, IX–X стст.), італьянскія тыпы ў папскай курыі, беневенцкі і так званы лангобардскі, франкскія – меравінгскі і каралінгскі – тыпы.

Репозиторий ВГУ

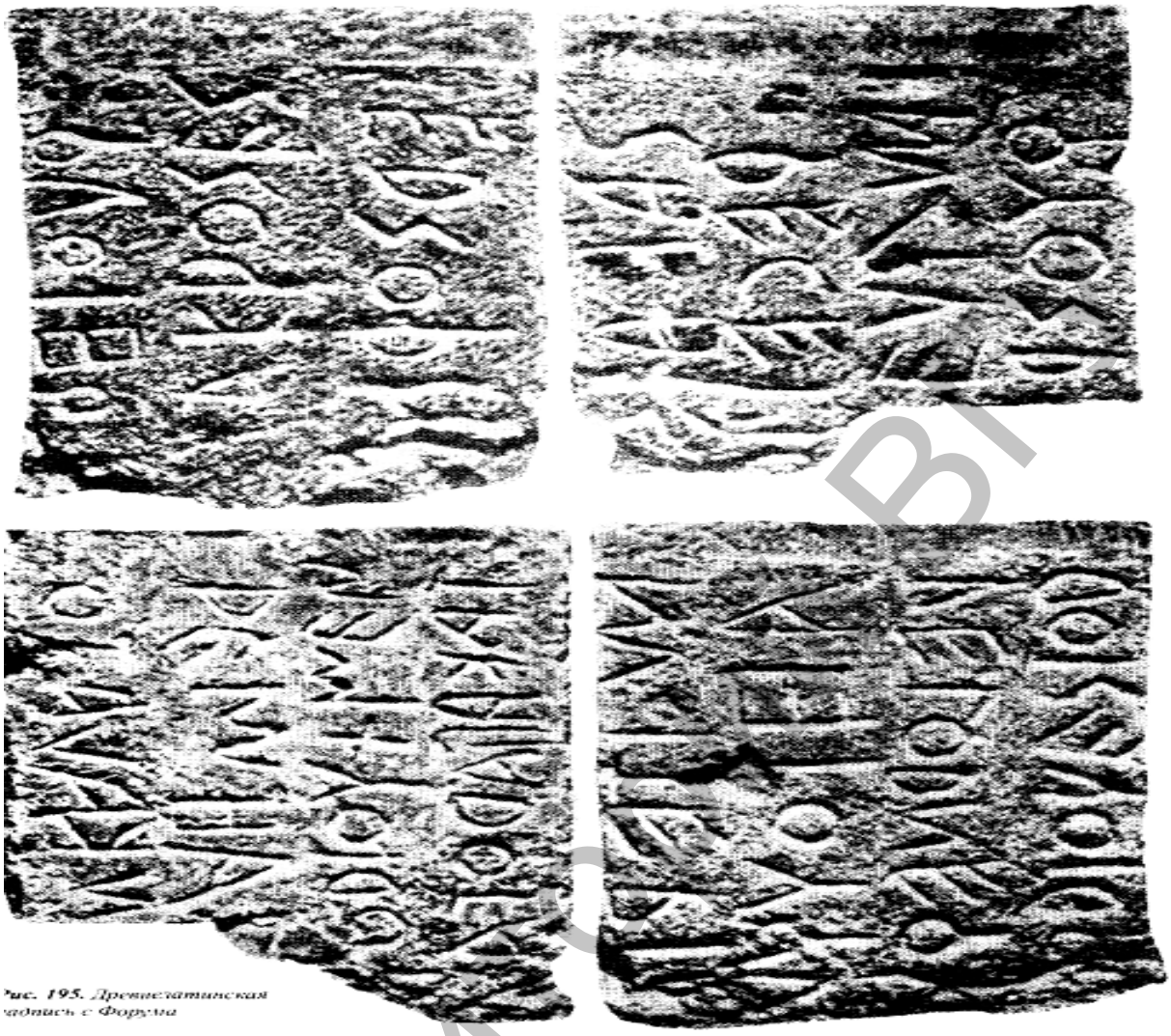

Рис. 195. Древнеславянская надпись с Форума

Репозиторий ВГУ

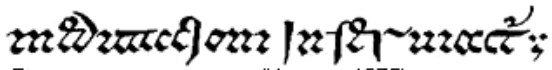

Бенвентанское письмо (Италия, 1075):
...mediationi interuiatur...

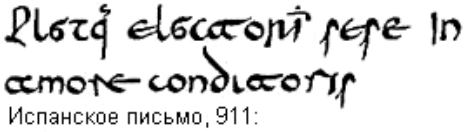

Испанское письмо, 911:
...plerique electorum sese in amore conditoris

Французское письмо
...in nomine sanctae et indiuiduae...

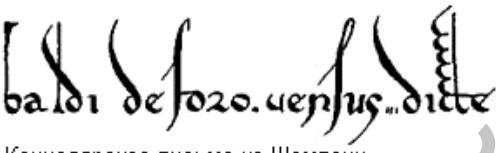

Канцелярское письмо из Шампани

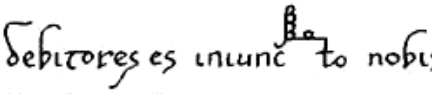

Новый папский куриал:
...debitores es iniuncto nobis adeo...

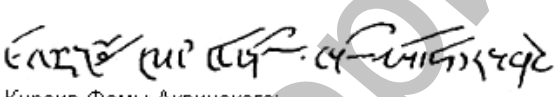

Курсив Фомы Аквинского:
e(st)agere cui(us) e(st) e(ss)e au(tem)e(st)

SENATVSPOPVIVSOVEROMANVS
Капитальное квадратное письмо

MONTIBVS·ET·SILVIS·STVDIO·
Капитальное рустическое пьсо

VERIMETTVNCVIDEBISTAL
Унициал

Quin age, ſiquid habeſ
Гуманистический минускул

Барокко-антиква

Лічыцца, што лацінскае пісьмо склалася ў адрозную ад грэчаскай (дакладней заходнегрэчаскага пісьма) сістэму да 4–3 стст. да н.э. Аднак шляхі, па якіх пісьмовая культура трапіла ў Рым, да гэтага часу выклікаюць спрэчкі. Існуе гіпотэза аб этрускім пасрэдніцтве. Старажытнасць лацінскага пісьма часам адсоўваецца археолагамі ў 9–8 стст. да н.э. Грэчаскае пісьмо магло трансфармавацца ў лацінскае праз грэчаскую калонію Гамбіі, дзе паводле падання навучаліся грамаце заснавальнікі Рыма Ромул і Рэм.

Параўнанне ўплыву этрускага і грэчаскага пісьма на стварэнне лацінскага алфавіта паказвае наступнае. Ужыванне C для g і для k, а таксама

Репозиторий ВГУ

першапачаткова прынятае ўжыванне K перад a, r і ў канцы слова, C перад e і i, а Q – перад u, у лацінскім пісьме такое самае, як у этрускім.

B, D, O, X, якія адсутнічаюць ва ўласна этрускім алфавіце, запазычаныя дадаткова, – як мяркуюць, або з грэчаскага алфавіта Паўднёвай Італіі, або з «протацірэнскага» пісьма. Гэта як быццам сведчыць аб тым, што запазычанне пісьма рымлянамі адбылося каля 700 г. да н. э. Цікавае ўжыванне старажытнага F (v) для лацінскага f (але ў старажытных надпісах яшчэ можна бачыць FH (vh).

Паколькі ў лацінскай мове не было глухіх змычных прыдыхальных th, kh, ph, то адпаведныя знакі былі рымлянамі апушчаны. Літара Z стала лішняй пасля таго, як каля 350 г. да н. э. старажытнае z (звонкае s) ператварылася ў лацінскім ў r. Знак Z быў скасаваны, і грэчаская Z перадавалася лацінскім S да той пары, пакуль падчас Сулы знак Z не быў зноў запазычаны з грэчаскага разам з грэчаскім Y = y (u); абодва дадатковыя знакі былі пастаўлены ў канец алфавіта.

Абазначэнне гука k трыма літарамі C, K і Q было спрошчана такім чынам, што гук k стаў перадавацца літарай C, перад і ў строга вызначаных выпадках застаўся q, а K ужываўся толькі ў нешматлікіх словах перад a. Вялікую нязручнасць прычыняла падвойнае ўжыванне знака C (для абазначэння g і k), што заахвоціла вынайсці для g новы знак G (каля 230 г. да н. э.).

Рымляне не перанялі семіта-грэчаскіх назваў літар, за выключэннем позніх «ёт», «зэт» і «іпсілан». Няясна, як яны прыйшлі да назваў be, de, ef, el, ha і г.д., ужывальных і намі: вынайдзены яны рымлянамі, магчыма, перанятыя ў этрускаў (можа быць, з меркаванага некаторымі навукоўцамі першапачатковага этрускага складовага пісьма). Назвы літар былі скарочаны і ўяўлялі сабой склад, пазбаўлены ўсялякага сэнсу. З агульнага шэрагу вылучаліся толькі «аш, ёт, ікс, ігрэк, зэт», а таксама збольшага «эф, эль, ка, эм, эн, эр, ку». Некаторыя даследчыкі лічаць, што такі тып графаніміі мог быць запазычаны рымлянамі ў этрускаў. Аднак хутчэй за ўсё лацінскія назвы літар – гэта фінал аптымізацыі наогул, якой бы там ні было графаніміі (параўнайце падобныя тэндэнцыі ў арабскіх назвах літар). Нельга ў гэтай сувязі не сказаць аб англійскай графаніміі, дзе назвы літар уяўляюць моцна скажоныя лацінскія графонімы (эй, бі, сі, ды і г.д.). У адрозненне ад грэчаскага, лацінскае пісьмо больш круглявае. У лацінскім пісьме існавала тры варыянты літары для перадачы гука «к» (параўнайце аналагічную з'яву ў старажытнацюркскім рунічным пісьме). Кожны з гэтых трох варыянтаў мог выкарыстоўвацца толькі з пэўнымі галоснымі: QU, KA; CI, CE, CA. Літары K і C сталі выконваць падобныя функцыі. Адзін час K нават выйшла з ужывання і захоўвалася толькі ў слове Kalendae і імені Kaeso (сучасныя ірландская і іспанская лацінкі таксама абыходзяцца без K). Літара C, якая раней абазначала гук "г", была трансфармавана ў G. Каля 234 г. да н.э. Спурый Клаўдзій афіцыйна ўвёў гэтую літару ў лацінскі алфавіт. Літара F «дыгама» ў грэчаскім архаічным пісьме перадавала гук «в», V утварылася з грэчаскай літары «іпсілан» (Y). U адпаведна з V, а J з I толькі ў 16 ст.

Пасля падзення ў 5 ст. Рымскай імперыі было створана шмат рэгіянальных алфавітаў, заснаваных на лацінцы. Нямецкая, англійская і ірландская мовы абзавяліся лацінскім пісьмом у 7-8 стст., французская – у 9 ст., іспанская, партугальская, нарвежская – у 12 ст., італьянская, шведская, дацкая, венгерская, чэшская – у 13 ст. Лацінскія літары часам моцна абцяжарваліся дыякрытыкай (як,

Репозиторий ВГУ

напрыклад у французскім, чэшскім, кашубскім і літоўскім алфавітах). Часам узнікаюць моцна перайначаныя дадатковыя літары (ß <sz «эс-цэм» у нямецкай; þ «тхорн», ð у скандынаўскіх мовах і ç ў французскай).

Літара W створана раней, у 11 ст., з літары V. З 1 ст. літары X, Y, Z прымяняюцца ў словах грэчаскага паходжання. Z нейкі час (з 312 г.) была выключана з лацінскага алфавіта цэнзарам Апіем Клаўдзіем (у сувязі з пераходам інтэрвакальнага «z» у «r»). Імператар Клаўдзій (41–54 гг.) вынайшаў і ўвёў у лацінскае пісьмо шэраг новых літар: ↄ - ps / bs; - V; - Ü, аднак пасля яго смерці гэтыя знакі былі забытыя.

Літары Θ, Φ, Ψ часам выкарыстоўваліся ў якасці лічбаў для 100, 1000 і 50 адпаведна.

Ад класічнага перыяду лацінскай мовы (3–2 стст. да н.э.) захаваліся камедыі Плаўта і Тэрэнцыя. Найвышэйшага развіцця латынь дасягнула ў прамоўніцкіх прамовах Цыцэрона, у «Запісках пра Гальскую вайну» Цэзара, «Змове Каталіны» Салюстыя, «Энеідзе» Вергілія, «Одах» Гарацыя і «Метамарфозах» Авідзія.

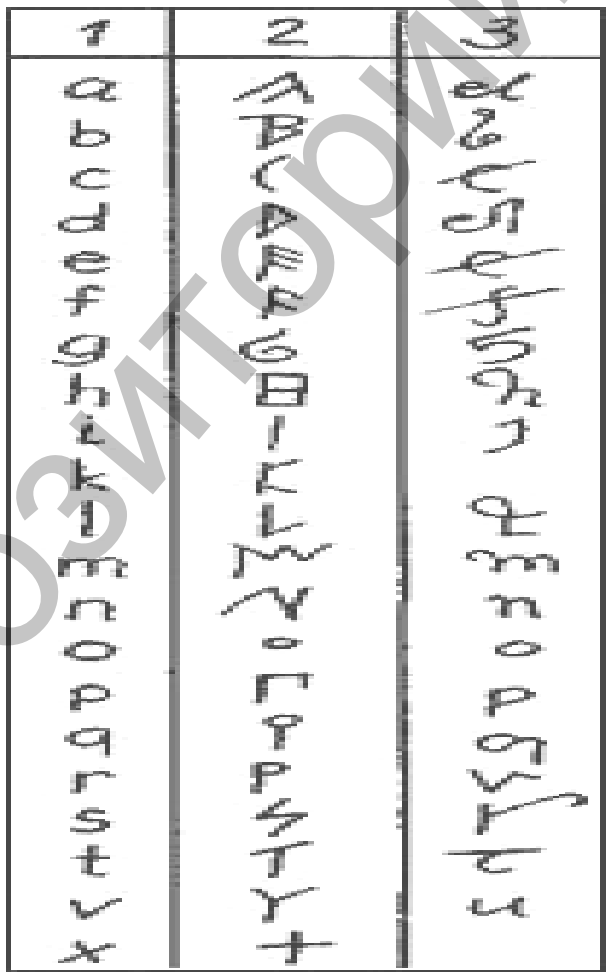

1 – транскрыпцыя;
2 – архаічная латынь;
3 – новы рымскі курсіў.

Репозиторий ВГУ

Сучасныя літары лацінскага алфавіта маюць дзве формы: маюскул (прапісныя, або вялікія літары) і мінускул (малыя літары). Першы варыянт самы старажытны, у завершанай мастацка-графічнай якасці ён з'явіўся ў 1 ст. да н.э. Другі варыянт з'явіўся ў 8 ст. у імперыі Каралінгаў (Франкскай дзяржаве). Маюскул паўтарае формы «капітальнага квадратнага пісьма», з якога пазней нарадзілася рустычнае пісьмо (г.зн. «грубае»), потым унцыял і готыка.

У X ст. пад уплывам гатычнага стылю ўзнікае так званае пераломленае пісьмо (фрактура або готыка). Сярод напісанняў такога тыпу адрозніваецца гатычны мінускул, «завостраны тып» (X ст.) і, нарэшце, гатычная тэкстура падвойнага пераламлення (XV ст.). У Італіі ўзнікаюць новыя віды: ратунда са змякчаным пераламленнем, бастарда з курсіўнымі элементамі і готыка-антыква, што пераходзіць затым у антыква Адраджэння, або сучасную лацінку.

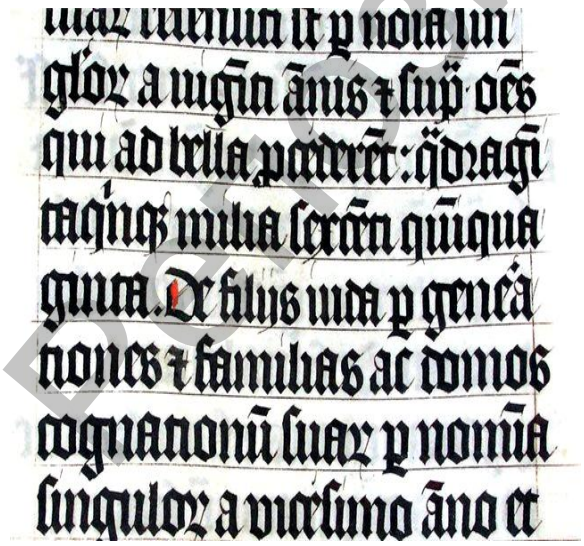

Да кан. 11 ст. каралінгскі мінускул панаваў у заходнееўрапейскіх скрыпторыях, за выключэннем ўскраінных краін (Ірландыі і Паўднёвай Італіі), дзе захоўваліся нацыянальныя тыпы пісьма аж да 12–13 стст.

Репозиторий ВГУ

Рэзкі пералом у развіцці лацінскага пісьма надыходзіць з вынаходствам кнігадрукавання. У кнігадрукаванні выкарыстоўваюцца спачатку рукапісныя тыпы. Новыя перспектывы адкрываюцца толькі з увядзеннем каля 1500 фрактурнага набору, у якім упершыню адрозніваюцца вялікія і малыя літары. У Італіі з адраджэннем класічнай адукацыі ізноў зацвердзіўся старажытны лацінскі тып, названы гуманістычнай антыквай.

У 15 ст., пасля засілля готыкі, у Італіі быў цалкам адноўлены каралінгскі мінускул. Памылкова мяркуючы, што гэты пісьмо антычных часоў, яго назвалі антыквай. Спачатку была распрацавана гатычная антыква, або «ліст Петраркі». Ранні гуманіст Франчэска Петрарка лічыў антыкву сімвалам свабоды і святой прастаты. Даследаванню і апрацоўцы антыквы надавалі вялікую ўвагу такія майстры эпохі Адраджэння, як Леанарда да Вінчы, А. Дзюрэр і К. Гарамон. Найбольш вядомыя шрыфты новай антыквы стварылі італьянец Джамбатыста Бадоні, француз Фірмэн Дзідо (ім распрацаваны і варыянты рускай антыквы) і немец Вальбаум.

У 15 ст. антыква ўкаранілася ў Італіі, пранікла ў Францыю, у Англію і паступова выцесніла фрактуру. У Нямеччыне фрактура не саступала пазіцый аж да 25 ст. і толькі паступова была выцесненая антыквай. Суперніцтва працягвалася аж да нашага часу, але і ў Германіі пытанне цяпер у асноўным вырашана на карысць антыквы. Што датычыцца почыркаў, мода на іх таксама змянялася амаль кожнае стагоддзе. Паколькі ў Нямеччыне сапернічалі фрактура і антыква, адпаведна «нямецкі» і «лацінскі» почыркі.

У сярэднія вякі лацінскае пісьмо мела шмат умоўных знакаў, якія паскаралі тэхніку пісьма. На іх паўплывалі т.зв. скарапісныя тыронавы ноты. Да знакаў такога роду адносяцца: асаблівыя знакі (асаблівыя знакі маглі скарачацца пры дапамозе надпісных літар), суспензіі, кантракцыі (сціснутыя) і nomina sacra (NS «святыя імёны»).

Скарачэнні, асобыя знакі, кантракцыі:

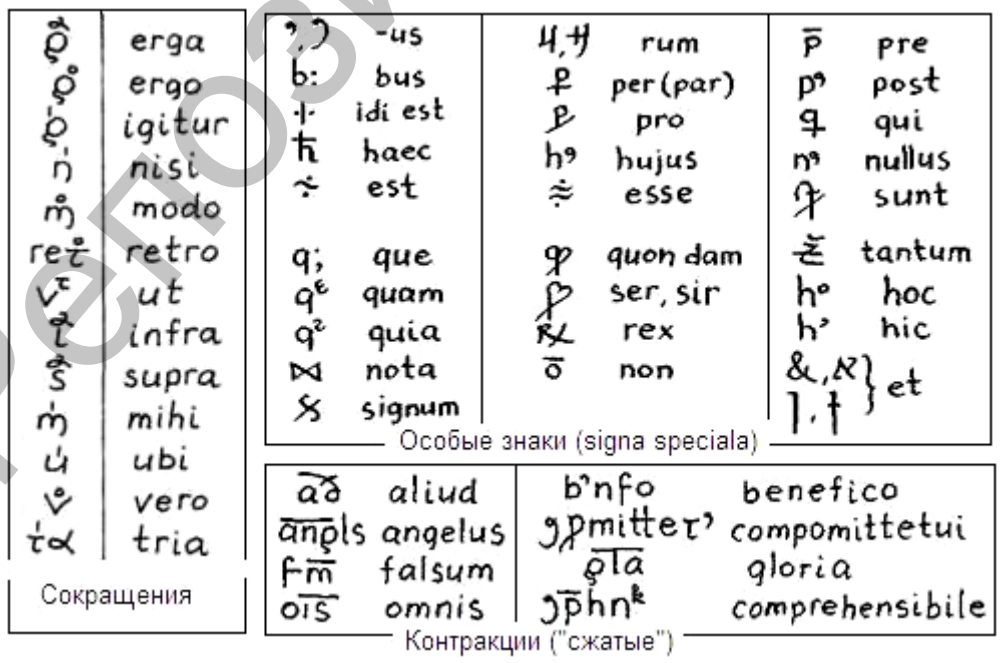

Репозиторий ВГУ

NOMINA SACRA:

DS	DNS	noster
deus (Бог)	dominus	eps
SPS	SCC	episcopus
spiritus	sanctus	mr
IHS XPC	pr	mater
IHC CHRS	pater	
Ісус Хрыстос	nr	

ПУНКТУАЦЫЯ

Сістэматызаваная і ўніфікаваная пунктуацыя склалася пасля вынаходства кнігадрукавання ў 15 ст. венецыянскімі братамі Мануцыямі.

. ; ,

; ;· . : ., ; : .

У лацінскім пісьме падзел слоў кропкамі або з дапамогай прабелаў рабіўся збольшага ўжо ў старажытнасці, але быў няўстойлівым, і ў сярэднія вякі тут захоўвалася вядомая непаслядоўнасць. Пунктуацыя ў сучасным сэнсе, уключаючы двукроп'е, пытальнік, двукоссе і г.д., усталявалася паўсюль толькі з вынаходствам кнігадрукавання.

Імкненне да магчыма больш дакладнага адлюстравання гукаў на пісьме можа прывесці ў фанетычнай транскрыпцыі да стварэння ўсё большай колькасці літар і дыякрытычны знакаў, якія ўскладняюць ўспрыманне тэксту, але дазваляюць пазначыць самыя мінімальныя гукавыя адрозненні. На працягу стагоддзяў лацінскае пісьмо падверглася і іншым зменам: былі размежаваны «i» і «j», «u» і «v», дадаваліся асобныя літары (розныя для розных моў).

АБРЭВІЯТУРЫ

г.зн. – .s. (scilicet) і г.д. – etc. (etcetera)

ЛІЧБЫ

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	20
I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XX
30	50	100	500	1000							
XXX	L	C	D	M							

СКЛАДАННЕ, АДНІМАННЕ

VI=5+1=6 IV=5-1=4

CX=100+10=110 XC=100-10=90

XL= 50-10=40

Так званыя рымскія лічбы ўтвараліся шляхам складання альбо аднімання. У Францыі выкарыстоўваўся яшчэ прынцып множання: IIIC = 30; VM = 5000; IIIXX = 80. Звычайна лічбы вылучаліся кропкамі: .CCIII. = 203. Парадкавыя лікі пазначаліся так: C° = centisimo (дзясяты); V° = octavo (восьмы).

Летазлічэнне фіксавалася так: adm°ccc°quatro = 1304 г. да Ражства Хрыстова (ano domini).

Репозиторий ВГУ

Істотнае ўдасканаленне лацінскага пісьма – фанетычная транскрыпцыя, створаная ў XX ст. для больш дакладнага абазначэння гукаў.

Лацінка – пісьмо ўсіх кантынентаў. У ёй ёсць літары, якія сустракаюцца толькі ў адным або некалькіх нацыянальных пісьменнасцяў, якія ўваходзяць у вялікую сям'ю аднастайных графічных сістэм лацінкі. Эндэмікі можна разглядаць як маркеры нацыянальнай (пры гэтым часам адмысловай) самабытнасці.

У саамскай лацінцы эндэмікамі з'яўляюцца Ŋ (ŋ) [нг], ŧ [θ] (апошняя літара ў лацінцы брахуі перадае цэрэбральны гук), у эстонскай õ [ы], галандскай ÿ [трэці], лужыцкай ź [зь], шатландскай ȝ [з] (выкарыстоўваецца ў імёнах уласных: Manȝies) "йох", нямецкай "эс-цет" ß, албанскай і кашубскай ë [ы], французскай, турэцкай, албанскай і партугальскай ç "сэдыль", у румынскай ţ [ц], î [ын], ă [э], шведскай, дацкай і нарвежскай å, дацкай æ, ø, ісландскай þ [θ] "торн", ð, эсперанта ĉ, ŝ, літоўскай ė, į, латышскай ģ, ķ, ļ, ņ, ŗ (палатальныя зычныя), чэшскай ů, ě, ň, ď, харвацкай đ [джь], славацкай ŕ [рр], ĺ [лл], венгерскай ő, ű (доўгія ўмлаўты), турэцкай ş [ш], ı [ы] (у адрозненне ад i [і]), азербайджанскай ə, у польскай ż [ж], ł [л] (у адрозненне ад l [ль]), у мальтыйскай ċ [ч], ġ [дж].

Эндэмічнымі могуць быць спалучэнні графем: у каталонскай лацінцы l.l [лл] (у адрозненне ад ll [ль]), у брэтонскай c'h [х] (у адрозненне ад ch [ш]), албанскай xh [дж], в'етнамскай tr [ч], ch [ть], gi [зь], кітайскай zh [чж], шведскай sj [ш], kj [ч], tj [ш], венгерскай cs [ч], sz [с], zs [ж], рэтараманскай tsch [ч].

Можна казаць пра эндэмічным вымаўленні, калі распаўсюджаныя літары гучаць незвычайна: у валійскай лацінцы w [ū], у літоўскай e [я], у албанскай x [дз] і q [ч], ў в'етнамскай d [з], у кітайскай ü [юй], r [ж], у партугальскай x [ш], q [ч], у венгерскай s [ш], у турэцкай c [дж]. У афрыканскім мове коса q, x, c азначаюць гукі-шчаўчкі (кліксы). У сербскую кірыліцу (і яцвяжскі варыянт беларускага алфавіта) з лацінкі дададзена літара j [й].

Часам адметнай прыкметай становіцца адсутнасць адной або некалькіх літар, шырока распаўсюджаных у роднасных алфавітах. Напрыклад, у іспанскай лацінцы адсутнічае літара K, а ў ірландскай – K, Q, X, Y, Z.

Спецыфічныя гукі-шчаўчкі ў кайсанскіх алфавітах Афрыкі перадаюцца адмысловымі знакамі ǂ! / /// ǂ ⊙. У індзейскіх мовах Канады выкарыстоўваецца ƛ, у хаўса – ƴ, ɓ, ɗ, ɓ. З 1710 г. было стылізавана пад лацінку рускае пісьмо, створанае на базе кірыліцы.

Да пачатку 1930-х гг. усе неславянскія мовы СССР (акрамя мардоўскай, марыйскай і ўдмурдскай) былі пераведзены на лацінку. Паводле задумы ўладаў у недалёкай будучыні перавагі лацінскай граматы (як найбольш распаўсюджанай у свеце) павінны былі спазнаць не толькі рускія, але таксама армяне, грузіны і нават яўрэі. У 1935-53 гг. «лацінскі праект» быў згорнуты.

Польскі варыянт лацінкі Абэцадла (abecadło «азбука») спрабавалі ўкараніць для ўкраінскага мовы ў Галіцыі ў 17-19 стст., аднак ён выкарыстоўваўся эпізадычна і ў асноўным для запісаў мясцовага фальклору і выдання кніг «для народа». У 1834 г. святар і этнограф Іосіф Лазінскі ў артыкуле «Аб wprowadzeniu abecadła polskiego do pismiennictwa ruskiego» спрабаваў абгрунтаваць пераход на лацінку (абэцадла) як больш адпаведнай фанетычнаму ладу ўкраінскай мовы

Репозиторий ВГУ

сістэму пісьма. Гэта прапанова выклікала рэзкую крытыку з боку «Рускай тройцы» (брашура М. Шашкевіча «Азбука і abecadło», 1836 г.).

Польскі варыянт лацінкі для беларускай мовы (з даданнем спецыфічных літар ć - ць, č - ч, ł - л, l - ль, ś - сь, š - ш, й - ў, w - в, y - ы, ź - зь, ž - ж) ужываўся параўнальна доўга. Гэты алфавіт быў у ходу з 16 ст. да 1917 г. (а ў Заходняй Беларусі прэса на беларускай лацінцы выдавалася да 1939 г., калі гэтая тэрыторыя была ўключана ў СССР).

У 2002 г. Дзярждума Расіі ўнесла папраўку ў федэральны закон «Аб мовах народаў РФ», якая ўстанавіла, што «графічнай асновай дзяржаўнай мовы РФ і ўсіх дзяржаўных моў рэспублік РФ з'яўляецца кірыліца». У 2004 г. Канстытуцыйны суд РФ прызнаў права органа федэральнай заканадаўчай улады ўсталёўваць графічную аснову дзяржаўных моў народаў РФ.

З гэтага моманту быў прыпынены працэс лацінізацыі татарскага алфавіта. Карэльская мова лацінізавана была значна раней, але ў свой час не была прызнана дзяржаўнай. Цяпер жа для атрымання гэтага статусу неабходна кірылізаваць карэльскую мову. З іншага боку, на карэльскую мову не распаўсюджваецца закон аб абавязковым выкарыстанні кірыліцы з-за таго, што яна не з'яўляецца дзяржаўнай. У 2007 г. прыняты адзіны алфавіт карэльскай мовы, усталяваны ўрадам рэспублікі. Алфавіт лівікоўскага дыялекту, зацверджаны ў 1989 г., выводзіцца з ужывання.

Репозиторий ВГУ

ЗАКЛЮЧЭННЕ

Пісьмо мае доўгую гісторыю свайго развіцця. Яно прайшло складаны шлях ад выкарыстання прымітыўных сродкаў да самых дасканалых графічных формаў зносін, стаўшы адным са спосабаў камунікацыі, без якога цяжка ўявіць жыццё сучаснага грамадства. На працягу стагоддзяў змяняліся не толькі тыпы пісьма, але і знешні выгляд графічных знакаў у залежнасці ад удасканалення прылад пісьма і пісчым матэрыялам.

Важным этапам у гісторыі пісьма з'явілася вынаходства кнігадрукавання; гэта паспрыяла масаваму распаўсюджванню пісьмовых твораў сярод шырокіх пластоў грамадства, што зрабіла магчымым павышэнне іх агульнага культурнага ўзроўню і прывяло да стварэння алфавітаў для раней непісьменнаму народаў.

Пісьмо – гэта найважнейшы сродак перадачы інфармацыі на адлегласць і замацавання яе ў часе, якое ажыццяўляецца пры дапамозе графічных знакаў, малюнкаў, якія перадаюць тыя ці іншыя элементы маўлення – цэлыя паведамленні, асобныя словы, склады і гукі. Навука не магла б атрымаць якое-небудзь істотнае развіццё, не абапіраючыся на працы папярэднікаў.

У той час як большасць сродкаў зносін, уключаючы гаворку, носяць імгненны характар, абмежаваныя ў часе і прасторы, паколькі мяркуюць прасторавую блізкасць гаворачага і таго, хто слухае, і знікаюць непасрэдна ў працэсе рэалізацыі, – напісанае слова можа пераадолець час і прастору, значыць, валодае некаторай часавай працягласцю. Такім чынам, пісьмо адыгрывае надзвычай важную ролю ў чалавечым грамадстве, з’яўляючыся магутным рухавіком чалавечай культуры. Дзякуючы пісьму людзі могуць выкарыстоўваць вялікі запас ведаў, назапашаны чалавецтвам, развіваць далей спадчыну мінулага і захоўваць вопыт многіх пакаленняў для будучыні.

Нягледзячы на вялікую колькасць створаных сістэм пісьма, гісторыя пісьма яшчэ не заканчваецца. І ў сучасным свеце людзі вынаходзяць пісьмо.

Адкрыццё новага пісьма – гэта вялікі акт мастацтва, які часта акрэслівае культурнае і палітычнае развіццё народа (зразумела, у тым выпадку, калі пісьмо распаўсюдзілася і захавалася). Вынаходнікаў пісьма заўсёды паважалі, далучалі іх да ліку святых. Бывае, славу адкрыцця алфавіта прыпісваюць вялікім правіцелям, хоць яны вельмі рэдка ствараюць што-небудзь самі. Так, у канцы XIX стагоддзя ў Камеруне кіраўнік дзяржавы Бамум Нджойя вынайшаў пісьмо для мовы бамум – першапачаткова таксама слоўнае, але затым складовае з элементамі літарнага. У першай палове XIX ст. індзеец племені чэрокі Секвойя, сам няграматны (ён не умеў ні чытаць, ні пісаць, але ведаў пра існаванне кніг), прыдумаў пісьмо для свайго народа. Спачатку ён стварыў слоўнае пісьмо, але затым прыйшоў да ідэі аб стварэнні складовага пісьма, пазычыўшы пры гэтым форму англійскіх літар. На тэрыторыі Расіі слоўнае пісьмо вынайшаў чукоцкі пастух Тэнэвіль, але ім карысталіся толькі яго блізкія і знаёмыя. У былым Савецкім Саюзе для многіх моў была створана пісьменнасць на базе рускага алфавіта. Над гэтай праблемай працаваў калектыў вучоных-лінгвістаў.

Ва ўдасканаленні сістэм пісьма, набліжэнні іх да найбольш дакладнай перадачы фанематычнага ладу моў выяўляецца прагрэсіўны шлях развіцця чалавечага грамадства ў цэлым.

Репозиторий ВГУ

ЛІТАРАТУРА

1. Арабская языковедческая традиция // Рукописная книга в культуре народов Востока. – В 2-х т. – М., 1987.
2. Арабское письмо // Лингвистический энциклопедический словарь. – М., 1990.
3. Владимиров, Л.И. Всеобщая история книги / Л.И. Владимиров. – М., 1984.– С. 8-15.
4. Волошинов, А.В. Пифагор / А.В. Волошинов. – М., 1993.
5. Гельб, И.Е. Западносемитские силлабарии / И.Е. Гельб // Тайны древних письмён. – М., 1976.
6. Гельб, И.Е. Опыт изучения письма (Основы грамматологии) / И.Е. Гельб. – М., 1982. – С. 22–34.
7. Гиляревский, Р.С. Определитель языков мира по письменностям / Р.С. Гиляревский, В.С. Гривнин. – М., 1964.
8. Греческий язык // Лингвистический энциклопедический словарь. – М., 1990.
9. Греческое письмо // Краткая литературная энциклопедия. – М., 1994.
10. Дворецкий, Й.Х. Латино-русский словарь / Й.Х. Дворецкий. – М., 1976.
11. Дирингер, Д. Алфавит / Д. Дирингер. – М., 1963.
12. Дмитриенко, А. Памятники слогового письма древних славян: Этрусские надписи. Фестский диск. Линейное А и Б / А. Дмитриенко. – М., 2001.
13. Добиаш-Рождественская, О.А. История письма в средние века / О.А. Добиаш-Рождественская. – М.-Л., 1987.
14. Дьяконов, И.М. Письмо / И.М. Дьяконов. – М., 1990.
15. Зиндер, Л.Р. Очерк общей теории письма / Л.Р. Зиндер. – М., 1987.
16. Идрис, Шах. Суфизм / Шах Идрис. – М., 1990.
17. Иоаннидис, А.А. Новогреческо-русский словарь / А.А. Иоаннидис – М., 1950.
18. Истрин, В.А. 1100 лет славянской азбуки / В.А. Истрин. – М., 1963.
19. Истрин, В.А. Возникновение и развитие письма / В.А. Истрин. – М.,1965.
20. Кази-Ахмед. Трактат о каллиграфах и художниках / Кази-Ахмет. – М.-Л., 1947.
21. Ковалев, А. А. Учебник арабского языка / А.А. Ковалев, Г.Ш. Шарбатов. – М., 1999.
22. Кондратов, А.М. Когда молчат письмена. Загадки древней Эгеиды / А.М. Кондратов, В.В. Шеворошкин. – М., 1970.
23. Кондратов, А.М. Книга о букве / А.М. Кондратов. – М., 1975.
24. Крачковская, В.А. Новое исследование по истории арабской письменности / В.А. Крачковская // Учёные записки ЛГУ. – 1974. – № 374. Востоковедение. – В. 17, I.
25. Латинское письмо // Лингвистический энциклопедический словарь. – М., 1990.
26. Левочкин, И.В. Основы русской палеографии / И.В. Левочкин. – М., 2003.
27. Лоукотка, Ч. Развитие письма / Ч. Лоукотка. – М., 1950.
28. Люблинская, А.Д. Латинская палеография / А.Д. Люблинская. – М., 1969.

Репозиторий ВГУ

29. Молчанов, А.А. Памятники древнейшей греческой письменности. Введение в микенологию / А.А. Молчанов, В.П. Нерознак, С.Я. Шарыпкин. – М., 1988.
30. Молчанов, А.А. Таинственные письмена первых европейцев / А.А. Молчанов. – М., 1980.
31. Павленко, Н.А. История письма / Н.А. Павленко. – Минск, 1987.
32. Проненко, Л.Н. Каллиграфия для всех / Л.Н. Проненко. – М., 1990.
33. Сегаль, В.С. Начальный курс арабского языка / В.С. Сегаль. – М., 1962.
34. Смирнов, С.И. Шрифт и шрифтовой плакат / С.И. Смирнов. – М., 1980.
35. Степанов, Ю.С. Константы мировой культуры. Алфавиты и алфавитные тексты в период двоеверия / Ю.С. Степанов, С.Г. Проскурин. – М., 1993.
36. Тайны древних письмён. Проблемы дешифровки / Сб. статей. – М. 1976.
37. Терентьев-Катанский, А.П. С Востока на Запад: Из истории книги и книгопечатания в странах Центральной Азии. VIII–XIII вв. / А.П. Терентьев-Катанский. – М., 1990.
38. Федорова, Е.В. Введение в латинскую эпиграфику / Е.В. Федорова. – М., 1982.
39. Фридрих, И. История письма / И. Фридрих. – М., 1979.
40. Халидов, Б.З. Учебник арабского языка / Б.З. Халидов. – Ташкент, 1977.
41. Шарбатов, Г.Ш. Современный арабский язык / Г.Ш. Шарбатов. – М., 1961.
42. Шифман, И.Ш. Набатейское государство и его культура / И.Ш. Шифман. – М., 1976.
43. Шлюмберже, Д. Эллинизированный Восток / Д. Шлюмберже. – М., 1985.
44. Юшманов, Н.В. Грамматика литературного арабского языка / Н.В. Юшманов. – Л., 1928.
45. مصطفى غلاييني جامع الدروس العربية المكتبة العصرية 2000 م
46. Calabi, Limentani I. Epigrafia latina, 3 ed. / Limentani I. Calabi. – Mil., 1974.
47. Calderini, A. Epigrafia / A. Calderini. – Torino, 1974.
48. Charitonidis, C. Polysynthetic tendencies in Modern Greek / C. Charitonidis. // Linguistik Online. – Bd. 34, 2008. – S. 17–40.
49. Diem W., Untersuchungen zur frühen Geschichte der arabischen Orthographie / W. Diem. // «Orientalia». – 1979. – 1–2. – V. 48–49.
50. Diringer, D. The Alphabet / D. Diringer. – N. Y., 1953.
51. Grohmann, A. Arabische Paläographie. / A. Grohmann. // Tl 1–2. Das Schriftwesen. Die Lapidarschrift mit 270 Abbildungen im Text, 66 Tafeln. – W., 1971.
52. Guarducci, M. Epigrafia greca. V. 1–2 / M. Guarducci. – Roma, 1967–69.
53. Jeffery, L.H. The local scripts of archaic Greece / L.H. Jeffery. – Oxf., 1961
54. Namy, Kh.Y. The origins of Arabic writing and its historical evolution before Islam / Kh.Y. Namy. // «Bulletin of the Faculty of Arts of the Egyptian University». – 1935. – 3. Arabic Section. – P. 1–112.
55. Pihan, A.P. Notice sur les divers genres d'écriture ancienne et moderne des Arabes, des Persans et des Turcs / A.P. Pihan. – Paris, 1856.
56. Popoli et civiltà dell'Italia antica, v. 6 // Lingue e dialetti. – Roma, 1978.
57. Sourdel-Thomine, J. Aspects de l'écriture arabe et de son développement / J. Sourdel-Thomine // «Revue des études islamiques». – 1980. – T. 48, fa.

Репозиторий ВГУ

Вучэбнае выданне

ЗІМАНСКІ Вадзім Элдаравіч

ГІСТОРЫЯ ПІСЬМА
ЛІТАРНА-ГУКАВОЕ ПІСЬМО

Метадычныя рэкамендацыі

Тэхнічны рэдактар *Г.У. Разбоева*
Камп'ютарны дызайн *Л.Р. Жыгунова*

Падпісана ў друк 27.09.2016. Фармат 60x84 $^{1}/_{16}$. Папера афсетная.
Ум. друк. арк. 2,67. Ул.-выд. арк. 3,03. Тыраж 30 экз. Заказ 126.

Выдавец і паліграфічнае выкананне – установа адукацыі
"Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава".

Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі ў якасці выдаўца,
вытворцы, распаўсюджвальніка друкаваных выданняў
№ 1/255 от 31.03.2014 г.

Надрукавана на рызографе ўстановы адукацыі
"Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава".
210038, г. Віцебск, Маскоўскі праспект, 33.

Репозиторий ВГУ